

AMERİKAN BELGELERİNE GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE PARA POLİTİKASI VE BU DOĞRULTUDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Melek ÖKSÜZ*

ÖZ

20. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı Devleti için hem askerî hem de ekonomik açıdan oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Uzun süren savaşlar dolayısıyla harcamaların artması bu süreçte para ile ilgili politikaları önemli hâle getirmiştir. Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı'nın finansmanını sağlamak üzere Osmanlı Devleti'nde üçüncü kez *kaime* (*evrak-ı nakdiye*) piyasaya sürülmüş ancak kaime uygulamasına para düzeni ile ilgili mevcut sorunlar da eklenince sistem adeta içinden çıkılmaz bir duruma gelmiştir. Bu nedenle bir takım düzenlemeler yapılması zorunlu olmuştur. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı sırasındaki para politikaları, bu politikayı etkileyen faktörler ve para sisteminde yapılan düzenlemeler konu edinilmiştir. Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen kaime uygulaması, 1916 yılında Tevhid-i Meskûkât Kanunu'nun çıkarılması ve 1917 yılında Kambiyo Muamelat-ı Merkez Komisyonu'nun kurulması ve uygulamadaki etkileri ABD Milli Arşivi (NARA)'ndeki belgeler ışığında izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, para, kambiyo, ABD İstanbul Elçiliği

THE OTTOMAN MONETARY POLICIES AND ARRANGEMENTS DURING THE FIRST WORLD WAR ACCORDING TO THE AMERICAN DIPLOMATIC DOCUMENTS

ABSTRACT

The first quarter of 20th century presented very troublesome years for Turkey both in terms of military and economic developments. The government spending was augmented to a great extent by the long-lasting wars and this increased the significance of monetary policies. The Ottoman wartime government, therefore, resorted to printing paper money (*kaime/ evrak-ı nakdiye*). Like its two previous examples in the Empire, issuing paper money in large amounts created a quagmire of economic problems because of the already existing structural problems in the monetary system. This situation necessitated some rearrangements in the monetary system. This study examines the Ottoman monetary policies during WWI and the factors influencing these policies as well as the arrangements made in the Ottoman monetary system. In this respect, the *kaime* practice, 1916 Single Currency Act (*Tevhid-i Meskûkât Kanunu*), the establishment of the Central Commission of Foreign Exchange Affairs (*Kambiyo*

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
moksuz@ktu.edu.tr

Muamelat-ı Merkez Komisyonu) in 1917 and the practical effects of this Commission are discussed on the basis of the primary sources from the National Archives and Record Administration of the USA (NARA).

Keywords: The Ottoman Empire, money, foreign exchange, the American Embassy in İstanbul

Giriş

Osmanlı Devleti'nin para sistemi madenî para rejimine dayanıyordu.¹ Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Osmanlı para birimi, gümüş akçe iken Fatih Sultan Mehmet döneminde altın para bastırılmasıyla ikili maden sistemine geçmiştir.² Aynı zamanda 16. yüzyıldan itibaren kuruş denilen gümüş sikkeler de basılmıştı.³ Ufaklık (bozuk para) ihtiyacını karşılamak üzere piyasada bakır paralar da mevcuttu. Fakat bu paraların değeri itibarıydı.⁴ Yani maden değeri ile nominal değeri arasında büyük fark vardı. Öte yandan Osmanlı ülkesinde yerli ve yabancı pek çok isimde ve ayarda paraların kullanılması, bunların arasında fiyat farkları yaratmış, bu da para alıp satmayı meslek edinen ve bu paralar arasındaki farktan yararlanan sarrafların⁵ ortaya çıkmasına neden olmuştu.⁶

¹ Osmanlı Devleti'nin para düzeni hakkında bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.23-249; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s.266-276; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, Yapı Kredi Bankasının Osmanlı Madenî Paraları Koleksiyonu, İstanbul 1968, s.10-20, 31-40, 185-20.

² Şevket Pamuk, Osmanlı para düzeninin gelişimini 5 dönem halinde incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para, 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Edt. Halil İnalçık, Donald Quataert, C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.1055-1093. Ayrıca bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 1-38.

³ Birinci Murat dönemine kadar basılan Osmanlı paraları ve özellikleri hakkında bkz. Halil Edhem, *Meskûkât-ı Osmaniye*, Enderun Yayınları, İstanbul 1989, s. 1-423.

⁴ Paralar genel olarak *mal -para* ve *itibarî para* olarak ikiye ayrılır. Mal- para tedavül ettiği değer kadar madenî değere de sahiptir. Yani toplumda kabul edilen *nominal (itibarî)* değeri kadar, *reel (ayni)* değere sahiptir. Altın ve gümüş sikkeler mal -paraların en gelişmişleridir. Bunlar maden olarak eritilse, bunun satın alma gücü kadar bir değer elde edilir. İtibarı paralar ise kâğıt para örneğinde olduğu gibi üzerinde yazılı olan değer dışında bir kıymete sahip değildir. Bunun mal-para olarak değeri hemen yok denecek kadar azdır. Kâğıt para, piyasada altın ve gümüş parayı temsilen tedavül eder. Yani altın ve gümüşün yerine kaim olur. Bu yüzden Osmanlılar zamanında çıkarılan kâğıt paralara *kaime* denilmiştir. Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo- Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s.17-18; Mehmet S. Tezçakın, "Osmanlı Kâğıt Paraları", *Anadolu'da Paranın Tarihi*, Editör: Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara 2011, s. 223.

⁵ Osmanlı Devleti'nde banka sisteminin olmadığı dönemde sarraflar bu boşluğu doldururken, Tanzimat'tan sonraki yıllarda devletin hızlı bir dış borçlanma sürecine girmesi ve dış dünya ile malî ve ekonomik ilişkilerinin buna bağlı olarak artması, sarrafların bu yeni dönemde kendilerine uygun yeni kazanç kapıları bulmasına neden olmuştur. Bkz. Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan- Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 179-207. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayını, İstanbul 1991.

⁶ 17. ve 18. yy. boyunca para düzeninde ortaya çıkan usulsüzlük ve bunları önlemek için devletin harcadığı çaba ile ilgili belgeler için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII.

1775 yılında yürürlüğe konan *esham* uygulaması⁷ kâğıt paraya geçişin ilk habercisi olmakla birlikte Osmanlı ekonomisinde kâğıt para süreci Tanzimat'la birlikte başlamıştır.⁸ Nitekim bu dönemde bir yandan yapılan reformların masraflarını karşılamak⁹ öte yandan dünyadaki iktisadi gelişmelerin bir sonucu olarak¹⁰ 1840 yılında piyasaya sürülen kaime bir çeşit iç borçlanma aracı olarak düşünülmüştü.¹¹ Ancak madenî paralara alışık olan halk, maddi değeri olmayan bu *itibarî* paralara (kaimeye) güven duymadığı için rağbet etmemişti. Sekiz yıl tedavül süresi ve %12,5 faiz getirisi olan kaimenin altın, gümüş ve bakır sikkelerle birlikte tedavül etmesi piyasada kendi hâkimiyetini kurmasını engellemiş; ayrıca bu paranın kolay taklit edilmesi ve giderek değerinin düşmesi de halkın güvensizliğine neden olmuştu. Banka gibi güçlü bir kurumun kaime işlemlerinin arkasında olmaması da kaimenin tedavül etmemesindeki diğer bir engeldi.¹² Dolayısıyla madenî paralarla ilgili mevcut sorunlara bir de kaimenin piyasada oluşturduğu güvensizlik eklenince, para düzeninde istikrarı sağlamak amacıyla 1844 tarihli *Tashih-i Sikke* ya da *Tashih-i Ayar* denilen para reformu yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre; Osmanlı lirası, mecdiye ve kuruş temel para birimleri olarak kabul edilmiş ve 100 kuruş 1 liraya denk sayılmıştı. Ayrıca 20 kuruşluk gümüş mecdidyeler de ilk kez bu tarihte tedavüle sokulmuştu.¹³

Osmanlı Devleti'nde ikinci kaime uygulaması ise 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nın finansmanını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda ilk tertip kaime 1876 yılında piyasaya sürülmüştür.¹⁴ Ancak bu

Ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler”, *Belgeler*, C. IV, Sayı. 7-8, 1967 den ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 49-77.

⁷ Esham sistemi hakkında bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2013, s. 184-193.

⁸ Tanzimat dönemi para politikası hakkında bkz. Şükrü Baban, “Tanzimat ve Para”, *Tanzimat- I*, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s. 233-264.

⁹ Süleyman Sudi, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye*, Yayına Haz. İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, Enderun Yayınları, İstanbul 1982, s. 104-105.

¹⁰ Kazgan, Osmanlı Devleti'ndeki bu ilk kaime uygulamasının asıl nedeninin, Karlofça Anlaşmasından beri Osmanlı maliyesini dara sokan sebeplerden ziyade, özellikle Yunan meselesinin hallinden sonra II. Mahmud devrinde yeniden canlanan ve hızla gelişen Akdeniz ticaretinin getirdiği bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Haydar Kazgan, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, C.I, Roma Yayınları, Ankara 2005, s. 61-63; Benzer bir değerlendirme için bkz. Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999, s. 19-26.

¹¹ Şevket Pamuk, “Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserleri-I*, Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.133-146. Ayrıca bkz. Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 1-14.

¹² Akyıldız, *a.g.e.*, s.25-89. Birinci kaime uygulamasında kâğıt paranın finansal araç olarak genel kabul görmemesindeki kültürel nedenler için bkz. Murat Çiftçi-Recep Seymen, “Osmanlı Kaimeleri'nin Halktan Kabul Görmemesinin Nedenleri (Hayek-Gellner-Keyder Üçlemesiyle Bütünsel Sentez)”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.9, Sayı. 1, 2012, s. 956-964.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, “En Büyük Tağşiş, 1808-1844”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Seçme Eserleri-I*, Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.123-131; A.du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi (İkinci Mahmut'tan 1902 tarihine kadar)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.72.

¹⁴ Süleyman Sudi, *a.g.e.*, s.128.

uygulamada kaimelerin hiçbir karşılığının olmaması değer kaybetmesine neden olmuş ve bu kaimeler kısa süre içinde piyasadan kaldırılmıştır.¹⁵ Öte yandan 1873'ten itibaren dünya piyasalarında gümüşün değer kaybetmesi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve gümüş paraların nominal değerleriyle gerçek değerleri arasında fark yaratmıştır.¹⁶ Devlet bu durumdan zarara uğradığı için mecdiye darbına son vermiş; 9 Ocak 1881 tarihinde çıkardığı bir yasayla Osmanlı lirasını temel para birimi olarak kabul etmiş ve böylece altın esaslı kabul edilmişti.¹⁷ Ancak günlük işlemlerde gümüş para kullanılmaya devam etmişti. Böylece esas desteğini altından alan ancak uygulamada gümüşe de dayanmaya devam eden bir total standart benimsenmiş oldu. Buna rağmen 1881 sonrasında da devlet, taşrada tedavül gören Osmanlı sikkelerini bütünlüğe kavuşturamamış ve gümüş sikkelerin altın lira karşısındaki kurlarında bölgeler arasında büyük farklılıklar ve dalgalanmalar ortaya çıkmıştı.¹⁸ Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı para sistemi tam anlamıyla istikrara kavuşturulmuş değildi. Bu nedenle mevcut sorunlar, üçüncü kaime uygulaması sırasında yeni problemlerin ortaya çıkmasında, hatta daha da artmasında etkili olmuştur.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında karşılaştığı finansal sorunlar ve para politikaları, Amerika Birleşik Devletleri'nin başta İstanbul Elçiliği olmak üzere Beyrut ve Halep Konsolosluklarından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Zira ABD, temsilcilikleri sayesinde Osmanlı ülkesindeki gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisini ve onun/ekonominin en önemli kalemi olan paranın durumunu yakından takip etmişti. Bu doğrultuda, daha savaş başlamadan önce Amerika'nın İstanbul, Halep ve Beyrut Konsolosluklarından, başta Amerikan Dışişleri Bakanlığı olmak üzere, ilgili kurumlara Osmanlı Devleti'nin para düzeni ile ilgili raporlar gönderilmiştir. Bu raporlar Osmanlı savaş ekonomisinin finansal sorunlarına ve bu sorunları gidermek için alınan tedbirlere, para politikalarına kısmen de olsa ışık tutacak niteliktedir. Bu nedenle şimdiye kadar incelenmemiş olan bu raporlar, çalışmanın ana kaynağını oluşturmuştur.

Üçüncü Kaime (Evrak-I Nakdiye)¹⁹ Uygulaması

Birinci Dünya Savaşı öncesinde hızla artmaya başlayan askerî harcamalar önemli ölçüde bütçe açığı ortaya çıkarmıştı.²⁰ Osmanlı

¹⁵ Bu dönemdeki kaimeler 7 ay 7 gün tedavülde kaldıktan sonra tedavülden kaldırılmışlardır. Bkz. Erol, *a.g.e.*, s. 35. İkinci kaime uygulaması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 90-173.

¹⁶ Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi-Meskükât*, C.1, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008, s. 23-28.

¹⁷ Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara 1981, s. 214.

¹⁸ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, s. 234-239.

¹⁹ *Evrak-ı nakdiye* terimi sadece kaimeyi değil bu dönemde çıkarılan değerli kâğıt, pul, vb. menkul kıymetleri de kapsarken kaime daha ziyade para olarak kullanılan kâğıt evrak yani evrak-ı nakdiye yerine kullanılmaktadır. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 182.

Devleti'nin mevcut gelirleriyle savaşı finanse etmesi mümkün değildi. Bütçeye ek kaynak sağlanması için koyulan vergiler de yeterli olmayınca savaşın finansmanını emisyonla karşılamak, yani kâğıt para çıkarmak zorunda kalınmıştı. Savaşa katılan bütün devletler harbin ilk aylarından itibaren bu finansman usulüne başvurmuşlardı.²¹ Finansman şekilleri arasında en son başvuru olan emisyonun memleket ekonomisinde açtığı yaraları tedavi etmek oldukça zahmetli ve uzun vadeli bir iş olmasına rağmen acil durumlarda bu şekilde para tedariki kaçınılmaz olurdu.²² Bu nedenle, üçüncü kaime uygulamasına da, ilk iki kaime uygulamasında olduğu gibi devletin sıkıntıda olduğu ve malî açıdan büyük bir darboğazın yaşandığı sırada başvurulmuştur. Yani, devlet bu defa da kaimeyi bir tedavül aracından çok, bir tür iç borç ve finansman aracı olarak düşünmüştü.²³

Osmanlı Devleti'nde kâğıt para basma imtiyazı 1863 yılında İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası'na²⁴ verilmiş ve bu banka 1908 yılına kadar karşılığını altın olarak kasasında tutmak şartıyla dört emisyonda banknot çıkarmıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla birlikte İngiltere ve Fransa savaşın finansmanı için, sahibi oldukları Osmanlı Bankasının kullanılmasına onay vermediler. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Banka ile yollarını ayırdı. Hatta devlet bir ara bankaya el koymayı dahi düşünmüş, fakat bu tasarrufun yerine Fransız ve İngiliz müdürleri görevlerinden alıp Bankanın elindeki banknot çıkarma imtiyazına son verilmişti.²⁵ Ancak Hükümet, güçlü bir malî kuruluşun desteği olmadan kâğıt para çıkarmak istemediğinden emisyon bankası işlevinin geçici olarak Duyun-ı Umumiye'ye devredilmesi düşünülmüştü. Yapılan teklifi Duyun-ı Umumiye yönetimi kabul etmiş ancak çıkarılacak kâğıt paranın altın karşılığı olmasını şart koşmuştu.²⁶ Kâğıt para çıkarılması için gerekli altının sağlanması amacıyla, Cavid Bey²⁷ başkanlığında bir heyet önce Viyana'ya ardından Berlin'e gönderilmiştir. Heyet tarafından yapılan

²⁰ 1911-1912 malî yılında 775 milyon Osmanlı lirası olan bütçe açığı, 1917-1918 malî yılında 3 milyar Osmanlı lirasına yaklaşmıştı. Tefvik Güran, "Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeleri*, Haz. Mehmet Genç- Erol Özvar, C.1, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 72.

²¹ Toprak a.g.m., s. 207-208; Akyıldız, a.g.e., s. 183,247. Savaşa katılan devletlerdeki kâğıt para uygulaması için bkz. R.Gonnard, "Kağıt Para", çev. R-Ş. Suvla, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.4, Sayı. 16, (1938), s. 749-760.

²² Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 103.

²³ Akyıldız, a.g.e., s. 249.

²⁴ 1856'da İngiliz sermayesiyle kurulan Bank-ı Osmani, 1863 yılında Fransız sermayesinin de katılımıyla Bank-ı Osmani-i Şahane'ye dönüşmüştür. Osmanlı Bankası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Bertay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 29-88.

²⁵ Edhem Eldem, a.g.e., s. 301-304; Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine- Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Edt. Serhan Ada, Osmanlı Bankası A.Ş., İstanbul 1997, s. 81-83.

²⁶ Çünkü bu paraların Osmanlı Bankası banknotları karşısında değer yitirmesi dolayısıyla Duyun-ı Umumiye'nin itibarının zedelenmesi istenmiyordu. Toprak,a.g.m., s. 209.

²⁷ Osmanlı Devleti'nin savaşa girişiyle birlikte Cavid Bey, 5 Kasım 1914'te Maliye Nazırlığından istifa etmiştir. Nazırlık bir buçuk sene vekâleten Talat Paşanın üzerinde kalmasına rağmen, bu görevi gayri resmi olarak Cavid Bey yürütmüştür. Bkz. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C.1, Haz. Hasan Babacan- Servet Aşvar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 6.

görüşmeler neticesinde gerekli altın sağlanarak 27 Mart 1915 tarihli bir iradeyle Maliye Nezareti Almanya ve Avusturya hükümetlerinden toplam 150 milyon frank borç almaya yetkili kılınmıştı. Ardından 12 Nisan 1915 tarihli geçici yasayla, Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne tamamı altın 150 milyon frank ödenerek, karşılığında 6.583.094 liralık kâğıt para çıkarılması kararlaştırılmıştı.²⁸

Bu gelişmeleri Amerikan belgelerinden takip etmek mümkün olmaktadır. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17 Nisan 1915 tarihli ve “*Yeni Para Birimi (Kâğıt Para) Meselesi*” konulu rapor; Osmanlı Maliye Nezareti'nin 6.583.094 Türk lirası tutarında kâğıt para basmasına yetki veren geçici yasa ile ilgiliydi.²⁹ Başkonsolos G.B. Ravndal gönderdiği bu rapora, 15 Nisan 1915 tarihli yerel “*LA TURQUIE*” gazetesinde yer alan bu geçici yasanın Fransızca metnini de ilave etmiştir. 12 Nisan 1915 (30 Mart 1331) tarihli söz konusu yasanın maddeleri raporda şu şekilde verilmiştir:

Kâğıt Para olarak 6.583.094 Türk Lirası Basılmasıyla İlgili Geçici Yasa:

Madde 1: *Osmanlı Maliye Nezareti'nin, Osmanlı Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne olan tamamı altın 150 milyon franka karşılık olarak yatırılmak üzere, 6.583.094 Türk lirası tutarında kâğıt para basmasına yetki verilmiştir.*

Madde 2: *Bu banknotlar, demir paraların kullanımında olduğu gibi, her türlü ödemede, tasarrufta ve ticari işlemde ister hükümetle kişiler arasında olsun, ister kişilerin kendi arasında olsun Türkiye'de yasal değişim aracı olacaktır. Bu yasanın hükümlerine aykırı olarak herhangi bir kişi bu banknotları yasal değişim aracı olarak kabul etmediği takdirde bir liradan on beş liraya kadar para cezası ve 24 saat ila bir ay arası hapis cezasına çarptırılacaktır.*

Madde 3: *Bu banknotların karşılık değeri barışın imzalanmasından sonraki altı ay içerisinde hamilinin talebi olursa İstanbul'da ödenebilecektir.*

Madde 4: *Madde 3'te belirtildiği gibi, banknotların karşılık değerinin ödenmeye başlanacağı tarihi takip eden beş yıl içerisinde sunulmayan banknotların karşılık değer ödemesi yapılmayacaktır.*

Madde 5: *Bu yasa resmî ilanının yapıldığı tarih itibarıyla yürürlüğe girecektir.*

²⁸ Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, Evrak-ı Nakdiye*, C. II, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008, s. 142; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.419-420;Toprak, a.g.m., s. 209.

²⁹ NARA (National Archives and Records Administration). 867.515/2. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17 Nisan 1915 tarihli rapor.

Madde 6: *Adliye ve Maliye nazırları bu yasanın yürütülmesinden sorumlu olacaktır. 30 Mart 1331 (12 Nisan 1915)*³⁰

Bu geçici yasanın ardından bir ve beş liralık kaimeler basıldı ve 10 Temmuz 1915'te piyasaya sürüldü. Temmuz 1915'te tedavüle sürülen ilk kâğıt paraya “Birinci Tertip Evrak-ı Nakdiye” adı verildi. Ancak savaş giderlerinin sürekli artması neticesinde tekrar kaime uygulamasına başvuruldu. Bu defa Almanya, Osmanlı Hükümeti'ne altın olarak borç para vermek yerine çıkarılacak kâğıt paraya karşılık olarak olası barış anlaşmasından bir yıl sonra altın para ile ödemeyi taahhüt ettiği hazine bonolarından vermeyi teklif etti. Osmanlı Hükümeti bu öneriyi kabul etti ve ikinci tertip evrak-ı nakdiye piyasaya sürüldü. 1915 yılı Ekim ayında tedavüle çıkarılan ikinci tertip kâğıt para beş, bir, yarım ve çeyrek liralık olarak basılmıştı. Enflasyonist gelişmelere yol açacak miktarda olmamasına rağmen niteliği yönünden birinci tertipten farklı olan ikinci tertip kâğıt paraya halk yeterince güven duymadı. Bu psikolojik etmen nedeniyle ikinci tertibin tedavüle sokulmasından biraz sonra, altın lira ile kâğıt lira arasında bir değer farkı doğmaya başladı.³¹

Savaşın devam etmesi ve şiddetlenmesi para ihtiyacını artırdığı için Osmanlı Devleti yine Almanya'dan avans alarak bunun karşılığında kâğıt para çıkarmayı kararlaştırdı. Ufaklık paraya (bozuk para) olan ihtiyaç yüzünden söz konusu üçüncü tertip kaimeler 1, yarım ve çeyrek liralık ile 20 ve 5 kuruşluk olmak üzere düzenlenmiş ve 8 Haziran 1916 tarihinde söz konusu ufaklıklar (5 ve 20 kuruşluk kaimeler) piyasaya çıkarılmıştır.³²

Dördüncü tertip kaimelerden ilk basılanlar 13 Eylül 1916 tarihinde tedavüle çıkarılmıştır. Bu doğrultuda ilk önce 50 liralık kâğıt paralar basıldı. Daha küçük paralar ise zaman içinde peyder pey basıldı. Nitekim taşradan gelen yoğun ufaklık (bozuk para) talepleri üzerine Hükümet 12 Ekim 1916 tarihinden itibaren 2,5 (iki buçuk) ve 1 kuruşluk kaimeler piyasaya çıkardı.³³

Beşinci tertip kaimeler 10 Nisan 1917 tarihinden itibaren tedavüle çıkarıldı. Bunlar 100, 25, 10, iki buçuk ve 1 liralık, 50, 20 ve 5 kuruşluk tertipler hâlinde basılmışlardı. Ardından 4 Ekim 1917 tarihli kanunla altıncı tertip kaimeler, 28 Mart 1918 tarihli kanuna göre de yedinci tertip kaimeler çıkarılmıştır. En son yedinci tertip kaimeler ise 1.000, 500, 100, 50, 10, 5 ve 2,5 lira olarak piyasaya sürülmüştü.³⁴ Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın finansmanını karşılamak amacıyla çıkarılan kaimeler ilki Temmuz 1915

³⁰ NARA. 515/2. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 17 Nisan 1915 tarihli rapor. Ayrıca bkz. Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi -Evrak-ı Nakdiye*, s. 142-143.

³¹ Toprak, *a.g.e.*, s. 421. Toprak, *a.g.m.*, s. 211.

³² Akyıldız, *a.g.e.*, s. 185.

³³ Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi -Evrak-ı Nakdiye*, s. 148-150, Akyıldız, *a.g.e.*, s. 186,188.

³⁴ Hasan Ferid, *a.g.e.*, s. 151-153. Tedavüle çıkarılan kaimelerin miktar ve sayısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 181-190.

tarihinde olmak üzere Mart 1918 tarihine kadar yedi tertip hâlinde piyasaya sürülmüştür.³⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki kaime uygulaması daha önceki uygulamalardan farklı olmuştur. Çünkü bu defaki kaimeler, sağlam bir karşılığa sahipti.³⁶ İkinci bir farklılık, Duyun-ı Umumiye İdaresi gibi güçlü bir kurumun işin içine dâhil edilmesi ve kaimenin bu kurumun denetiminde çıkarılmasıydı.³⁷ Ancak bu şekilde karşılığının altın olarak Duyun-ı Umumiye kasalarında muhafaza edilmiş olması bile halkın zihnini ve psikolojisini tatmin etmeye yetmemişti. Dolayısıyla önceki kaime uygulamalarının uğramış olduğu kötü neticeler, bu uygulamada da geçerli olmuştu.³⁸ Bu durumda halkın mali durumunun kötü olması ve savaş şartlarında ancak zarurî ihtiyaçlarını karşılayabilmesi nedeniyle hükümetin kaime yerine piyasada mübadele aracı olarak geçerliliği olan paralara yönelmesi, kısaca kendi savaş tedbirini almak istemesi de etkili olmuştur.

Bu uygulamanın diğer bir özelliği de büyük boyutlu bir para ticaretinin gerçekleşmesiydi. Özellikle Halep ve Suriye çevresi söz konusu ticaretin merkezi olarak kaimenin de en fazla değer kaybettiği yerler olmuştur. Kaime gibi itibarî menkul kıymetlere alışık olmayan halk, spekülâtorler tarafından daha kolay kandırılmaktaydı. Hükümetin bütün uğraşlarına ve aldığı sert tedbirlere rağmen para ticaretinin önüne geçilememişti.³⁹

Bununla birlikte savaştan önce de Osmanlı parası ile ilgili birtakım sorunlar vardı ve bu konuda bir düzenlemeye ihtiyaç olduğu dile getiriliyordu. ABD'nin Halep Konsolosu Jessee B. Jackson'ın 4 Mart 1913 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği "*Halep Vilayeti'nde Türk Parasının Değer Kaybetmesi Üzerine Rapor*"⁴⁰, tam da buna temas etmekteydi. Nitekim bu rapor, Halep piyasalarında mecediyenin değerinin düşmesi ve buna bağlı olarak Halep konsolosluk bölgesinde oluşan finansal duruma dair bilgiyi içermektedir.

Raporda, mecediyenin daha savaştan önce değerinin düşmeye başladığı, rakamlar üzerinden şu şekilde belirtiliyordu: "*Daha önceden Halep piyasasında 23.75 kuruştan, Halep bankalarında ise 23.625 kuruştan işlem gören ve Amerikan parasıyla 81.84 cente karşılık gelen mecediye piyasa değeriyle 23.50 kuruşa ve bankalarda 23.425 kuruşa indi.*" Mecediyenin

³⁵ Sözkonusu paraların fotoğrafları için bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. LXXIII-CXII; Erol, *a.g.e.*, s. 114-243; Tezçakin, *a.g.m.*, s. 243-246.

³⁶ Hasan Ferid, *a.g.e.*, s. 145; Toprak, *a.g.e.*, s. 420. Maliye Nezareti ile Duyun-ı Umumiye İdaresi arasında 3 Temmuz 1915 günü kâğıt para ihracı üzerine bir sözleşme imzalanmıştı. Sözleşmeye göre çıkarılacak kâğıt paraların karşılığı Berlin'de ve Viyana'da tamamen altın olarak Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilecek, Duyun-ı Umumiye yönetimi ise barış sözleşmesi imzalanışından 6 ay sonra kâğıt paraların karşılıklarını altın olarak hamillerine ödemeyi taahhüt edecekti. Bkz. Hasan Ferid, *a.g.e.*, s. 143-144; Toprak, *a.g.m.*, s. 209-210.

³⁷ Bu güvenceden dolayı bu paralara halk arasında "Duyun-ı Umumiye Paraları" denmiştir. Bkz. Tezçakin, *a.g.m.*, s. 245; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 189.

³⁸ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 183, 247.

³⁹ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 247

⁴⁰ NARA. 867.515. Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4 Mart 1913 tarihli rapor.

değerindeki bu düşüşte yerel Ticaret Odası'nın aldığı bir kararın etkisinin yanı sıra son zamanlarda büyük miktarlarda gerçekleşen para (mecidiye) ticaretinin etkili olduğuna vurgu yapılmaktaydı. Bu uygulamanın yaygınlaşmasının nedeni de raporda şu şekilde açıklanıyordu:

Bu para hareketinin nedeni ihraç edilen paradaki komisyon oranının ihraç edenlere önemli ölçüde kâr sağlamasıdır. Çünkü çok iyi bilindiği üzere Türkiye'nin her bir önemli kasaba veya şehir merkezinin piyasalarında mecidiye değişik değerden işlem görmektedir. Örneğin, daha önceden Halep piyasalarında 23.74 kuruştan işlem gören mecidiyenin İstanbul piyasasındaki değeri biraz daha düşüktü. Bu nedenle İstanbul'dan mecidiye alıp bu mecidiyeleri, üzerine biraz kâr koyup Halep'te satmak kazançlı bir iş hâline gelmiştir.⁴¹

Yani Osmanlı ülkesinde para birliğinin bulunmaması nedeniyle şehirden şehire, kasabadan kasabaya para ticareti yapılıyor ve aradaki spekülâtörler halkın üzerinden büyük kazançlar temin ediyordu. Ayrıca raporda, periyodik olarak mecidiyenin yerel piyasadaki bolluk veya kıtlığına bağlı olarak oranının düşüp çıktığı ve bu durumun diğer küçük para birimleri için de geçerli olduğu belirtiliyordu.⁴²

Raporda Trablusgarp ve Doğu Rumeli'nin elden çıkmasının doğuracağı direkt etkilerden de bahsedilmekteydi. Bu doğrultuda, Trablusgarp'ta İtalya'nın ve Doğu Rumeli'de Balkan devletlerinin kendi para birimlerini piyasaya sürmeleri neticesinde İmparatorluğun önemli ticarî merkezlerinde Osmanlı para birimlerinin büyük ölçüde değer kaybedeceğine işaret ediliyordu. Çünkü böyle bir durumda, işgal edilen bölgelerde dolaşımda olan bütün Türk paraları Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan Anadolu, Suriye ve İstanbul gibi diğer bölgelere kayacak ve paranın bu akışı, bankaları mecidiyenin buralarda birikmesine karşı zorlayıcı önlemler almaya itecekti.⁴³ Yani, bahsedilen toprakların elden çıkmasıyla birlikte buralarda mecidiye yeni ülkenin ihdas ettiği para tarafından devre dışı bırakılacaktı. Başka bir deyişle, bu bölgeler Osmanlı para sisteminin dışında kalacaktı. Bu ise Trablusgarp ve Doğu Rumeli'de tedavülde olan parayı elde kalan Osmanlı topraklarına yönlendirecek, dolaşım alanı daralan Osmanlı parasını görece sınırlı bir alana sıkıştırarak, sonuçta piyasada tedavülde olan para arzını artırıcı bir etki yapacaktı. Bu da Osmanlı ekonomisi için en nihayetinde enflasyonist bir baskıya dönüşecekti. Böylece Osmanlı parasının alım gücü

⁴¹ NARA. 867.515. Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4 Mart 1913 tarihli rapor.

⁴² Raporda, Osmanlı Bankası'nın Halep şubesinin kasalarında 800 binden fazla mecidiye bulunurken diğer yerel bankalarda bu miktardan daha az mecidiye bulunmasına rağmen yine de bu miktarın önemli olduğu belirtiliyordu. NARA. 867.515. Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4 Mart 1913 tarihli rapor.

⁴³ Raporda mecidiyenin itibarî değerinin 16.60 altın kuruş olmasına rağmen mecidiyenin gerçekte sadece genel gümüş fiyatları üzerinden değerli olduğu ve bunun da 9 veya 10 altın kuruşa karşılık geldiği belirtiliyordu. (1altın kuruş 0.044 dolara eşittir). NARA. 867.515. Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 4 Mart 1913 tarihli rapor.

ve deęeri dūŖecek bu ise vurgunculara ve sarraflara yeni kazanç kapıları açacaktır.⁴⁴

Raporda son olarak, yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı meciדיenin kurunun pek yakında Halep'te hissedilebilir yeni bir dūŖūŖe uğrayacağı ngorusunde bulunuluyordu. Dolayısıyla Osmanlı Bankası'nın 23.425 piyasa kurundan satın aldığı meciדיenin değerinin çok kısa bir zaman içinde 23.375'e ineceği belirtiliyordu. Ayrıca bu tarz oynamaların, Osmanlı Hükümeti'nin para sisteminde kati düzenlemelere gidene kadar süreceği iddia edilmektedir.⁴⁵

Görüldüğü üzere savaŖtan önceki döneme ait olan bu raporda, aslında Osmanlı Devleti'nin para sisteminin en önemli problemlerinden biri olan meciדיenin bölgeler arasındaki kur farkının sarrafların kazanç elde etme çabası içine girmelerine neden olması ve bunun paranın değer kaybetmesindeki rolü üzerinde durulmaktaydı. Ayrıca bu durumu destekleyen ve artıran faktörlere de dikkat çekilerek bu konuda köklü düzenlemeler yapılına dek mevcut sorunların devam edeceğine vurgu yapılmaktaydı. Dolayısıyla raporlarda kaimenin tedavüle sürülmesi ile birlikte mevcut para düzeni ile ilgili olarak üzerinde en çok durulan sorunların baŖında bozuk para sıkıntısı ve sarraflık meselesi gelmekteydi.

Bozuk Para Sıkıntısı Ve Sarraflar

Osmanlı Devleti'nin para düzeninde bozukluk sıkıntısı nc kaime uygulaması ile baŖlamıŖ değildi.⁴⁶ Ancak bir yandan devam eden savaŖ, öte yandan çıkarılan ilk kaimelerin kıymetlerinin yüksek oluŖu piyasada bozuk para sıkıntısını artırmıŖtı. Nitekim kaimenin tedavüle çıkarılmasından sonra madenî paralar, baŖta altın ve gmŖ olmak üzere nikel, hatta ayarı bozuk

⁴⁴ Benzer bir kayđı ilerleyen tarihlerde Mısır ile ilgili olarak ortaya ıkmıŖtır. Nitekim ABD DıŖıŖleri Bakanlığı 9 Ŗubat 1915 tarihinde İstanbul'daki elçisine gönderdiği telgrafta 1881'den beri İngiliz yönetiminde olan Mısır'ın kğit parasının Türkiye'de geçerli olup olmadığını soruyor ve 17 Ŗubat 1915 tarihli cevabi yazıda ise Mısır Parasının o zaman halen Osmanlı toprağı olan Filistin'de geçerli olmadığı bildiriliyordu. Öyle anlaŖılıyor ki Osmanlı Devleti elden çıkan topraklarda dolaŖımda olan paranın veya oluŖturulan yeni para biriminin ülkede tedavüle sokulmasını engelleyici tedbirler olarak mali piyasalardaki dalgalanmaların önüne geçmeye ve böylece para ticaretini engellemeye alıŖmaktaydı. ABD Mısır'ın halen Osmanlı para sistemine bağlı olup olmadığını öğrenerek bölgeye dönük para ve maliye politikalarını oluŖturmak ister görünümündedir. NARA. 867.515/A. ABD DıŖıŖleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderilen 9 Ŗubat 1915 tarihli telgraf. NARA. 867.515/1. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD DıŖıŖleri Bakanlığı'na gönderilen 17 Ŗubat 1915 tarihli telgraf.

⁴⁵ NARA. 867.515. Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD DıŖıŖleri Bakanlığı'na gönderilen 4 Mart 1913 tarihli rapor.

⁴⁶ Mesela birinci kaime uygulaması sonrasında da bozuk para sıkıntısı yaŖanmıŖ ve buna çözüm olarak 1846 yılında 5 ve 1 paralık bakır ufaklık basılmasına karar verilmiŖti. Bkz. Musa adırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.337. Ayrıca bu konu hakkında bilgi için bkz. Hüseyin Al, "Tanzimat Dönemi'nde Ufaklık Para Sorunu (1839-1879)", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C.3, No.1, 2011, s.69-78; Aziz Köklü, "Ufak Paralar ve Ufak Para Kanunlarımız", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.2, Sayı.1, 1947, s.135-146.

mağuş sikkeler bile piyasadan çekilmişti. Zira söz konusu paralar bir tedavül vasıtasından ziyade bir tasarruf aracı hâline gelmişti.⁴⁷

Yukarıda belirtildiği üzere 1881 tarihli yasa ile para birimi olarak Osmanlı lirası kabul edilmişti. Ancak gümüş paralar da tedavüldeydi. Özellikle tedavüldeki maden sikkelerin büyük bir kısmının gümüş para oluşu nedeniyle gümüşün gerçek değerindeki düşüş sonucu, üzerinde 20 kuruş yazılı mecidiyenin Hazine tarafından 19 kuruş karşılığında alınması kararlaştırılmıştı. Böylece, halk 100 kuruşluk bir vergi için devlete gümüş akçe olarak 105 kuruş 10 para ödeyecekti. Oysa serbest piyasada altın lira 108 gümüş kuruşa değiştiriliyordu. İkinci Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde kuruşun Osmanlı lirasına oranla 3 değişik değeri ortaya çıkmıştı: Altın kuruş (altın liranın yüzde biri), gümüş kuruş ya da hakiki kuruş (108 tanesi 1 altın lira), miri kuruş ya da mevzua kuruş (19 tanesi 20 kuruşluk mecidiyeye eşit)

⁴⁸
Belirtildiği gibi Osmanlı topraklarının değişik yörelerinde madenî paraların rayıçleri de farklıydı ve her zaman aynı değildi. Bölgesel farklılıkların yanı sıra mevsimsel farklılıklar da vardı. Bu nedenle Osmanlı vilayetleri arasında para ticareti görülürdü. Örneğin İzmir’den İstanbul’a sürekli mecidiye gönderilir karşılığında ufaklık getirilirdi. Gümüş ufaklık ya da metelik kullanımının daha kârlı oluşu sonucu, İstanbul gibi mecidiyenin 20 kuruşa tedavül gördüğü piyasalardan, İzmir gibi mecidiyenin 19 kuruşa geçtiği piyasalara gümüş ufaklık akımı gerçekleşiyordu.⁴⁹ Osmanlı maden sikkesi ayrıca yöreye göre de farklı değerler kazanmıştı. İzmir’de alış veriş “çürük kuruş” diye adlandırılan hayalî bir kuruşla görülür ve bunun değeri de ticari işlemin niteliğine göre değişirdi. Malın cinsine göre kuruşun değeri değişebildiği gibi her türlü mal için de ayrı bir rayıç uygulanırdı.⁵⁰

Perakende küçük ticari işlemlerde ise fiyatlar metelik ya da sekizlik üzerinden belirtilirdi. Osmanlı para sisteminde yörelere göre halkın farklı sikkelere alışmış olması, bu paraların gördükleri rağbet oranında değer kazanmalarına neden oluyordu. Örneğin İzmir’de sekizlik ve dörtlükler prim yaparken Suriye’de atılık ve beşlikler tercih ediliyordu. Öte yandan İzmir’de ticari işlemlerde mevcut “çürük kuruşlar” arasında orantıyı kurmak için “kambiyo kuruşu” denilen özel bir kuruş kullanılırdı. (125 kambiyo kuruşu 1 Osmanlı lirasına eşitti). “Çürük kuruş” ya da “kambiyo kuruşu” benzeri para birimlerine Osmanlı Devleti’nin diğer vilayetlerinde de rastlanıyordu.⁵¹

Bu doğrultuda Beyrut’ta da “*nahasi*”⁵² denilen bu türden bir paranın ufak para olarak metelik ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Beyrut’taki

⁴⁷ Akyıldız, a.g.e., s. 223.

⁴⁸ Toprak, a.g.m., s. 214-215; Akyıldız, a.g.e., s. 231.

⁴⁹ Toprak, a.g.m., s. 216. Osmanlı Devleti’nin taşra eyaletlerindeki sorunlara örnek için bkz. Sinan Marufoğlu, “Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Para ve Finansman Sorunları (Musul, Bağdat ve Basra Eyaletleri Örneği), *Birinci İktisat Tarihi Kongresi-2*, (7-8 Eylül 2007), Haz. Deniz Özbay-Fahri Solak vd, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010, s. 147-160.

⁵⁰ Toprak, a.g.m., s. 216.

⁵¹ Toprak, a.g.m., s. 217.

⁵² I. Murat devrinden itibaren çıkarılan mangırlara, 18. yüzyıl ortalarından itibaren “bakır para, nuhas akçe, sikke-i nuhasiyye” denilirken, 19. yüzyıl başlarından itibaren “çürük akçe” de

Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Mart 1916 tarihli rapor,⁵³ Beyrut'taki para sistemindeki değişiklikleri konu edinmektedir. Raporda Beyrut'ta en küçük madenî para olarak metelik ve nahasinin kullanıldığı belirtiliyor ve o dönemde kullanılan paralar ve değerleri şu şekilde açıklanıyordu:

*Geçmişte uzun yıllar boyunca Beyrut'taki hemen hemen bütün ticarî işlemler "Beyrut piyasa kuruşuyla" yapılmaktaydı. Değerini kaybetmiş paralardan biri olan bu kuruş, her zaman 3.5306 Amerikan centine karşılık geliyordu. Bir altın Türk lirası bütün bankalarda ve geri kalan yerlerde 124.125 Beyrut piyasa kuruşuna veya 4.985 piyasa parasına karşılık geliyordu. En küçük madenî paralar 2,5 piyasa parasına karşılık gelen nahasi ile 5 nahasi veya 12,5 piyasa parasına karşılık gelen "metelik"ti. Bir altın Türk lirası ise 398 metelik ve 4 nahasi değerindeydi.*⁵⁴

Hükümetin bozuk para sıkıntısını aşmak için aldığı tedbirlerden birisi de mağşuş denilen ayarı bozuk sikkeleri tedavülden kaldırma çabasıydı. Nitekim 20 Ağustos 1914 tarihli kanuna göre; bu tür paralar⁵⁵, darp edilecek olan nikel sikkeler ile değiştirilecek ve Mart 1915'ten itibaren de tamamen geçerliliğini yitirecekti. Ancak bu karara rağmen daha sonra gerek bunlar için karşılık temin edilememesi ve gerekse bozuk para sıkıntısının devam etmesinden dolayı bu süre bir yıl daha uzatılmıştı. 7 Mart 1915 tarihli geçici yasa ancak 13 Ocak 1916 tarihinde Meclis'te görüşülerek kanunlaşmıştı.⁵⁶

Yukarıda bahsedilen raporda, 13 Ocak 1916 tarihli kanuna vurgu yapılarak Beyrut'taki mevcut para sisteminin kaldırılıp yeni bir para sisteminin getirildiği ifade ediliyordu. Buna göre "nahasi" yürürlükten kaldırılıyor ve en küçük madenî para olarak metelik kabul ediliyordu.⁵⁷ Kullanılan paraların diğer paralara göre değerleri de raporda şu şekilde verilmişti:

*Beyrut'un yeni veya gümüş kuruşu:
1 metelik 10 paraya eşittir.
4 metelik veya 40 para 1 gümüş kuruşa eşittir.
2,5 gümüş kuruş 1 beşliğe eşittir.
8 beşlik veya 20 kuruş 1 mecdiyeye eşittir.*

denilmiştir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 405.

⁵³ NARA. 867.515/3. Beyrut'taki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Mart 1916 tarihli rapor.

⁵⁴ NARA. 867.515/3. Beyrut'taki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Mart 1916 tarihli rapor.

⁵⁵ Altılık, bunun yarım ve çeyrekliği, kara beşlik ve bunun yarımılığı, 40 ve 20 paralık gümüş sikkeler, II. Mahmut döneminde basılan 5, 10 ve 20 paralık eski metelikler ve 8 Nisan 1900 tarihli iradeye göre çıkarılmış olan 5 ve 10 paralık yeni metelikler. Bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 229.

⁵⁶ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 228-229.

⁵⁷ NARA. 867.515/3. Beyrut'taki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Mart 1916 tarihli rapor.

*5,4 mecrediye veya 108 gümüş kuruş veya 432 metelik 1 Türk lirasına eşittir.*⁵⁸

Raporda, yeni para düzenlemeleri yürürlüğe girdiğinde elinde metelik bulunanların çok fazla kayba uğradığı ve elinde en fazla metelik bulunan dükkân sahiplerinin mallarının fiyatlarını %10 ila %25 oranında artırdıkları belirtiliyordu. Ayrıca raporda yeni gümüş kuruşun Amerikan parası olarak değeri de şu şekilde verilmişti: 1 Gümüş Kuruş= 1/108 X \$ 4.40 veya 1 Türk Lirası= \$ 0.0407407. Bu yeni değer üzerinden 1 gümüş kuruşa karşılık gelen \$ 0.047407'nin %1'inin altın kuruş, frank veya sterlinin kullanılmadığı durumlarda gelecekteki tüm işlem ve hesaplarda kullanılabileceği belirtilmişti.⁵⁹

Kaime uygulamasından önce de var olan para ile ilgili sorunlar ikinci tertip kaimenin piyasaya sürülmesiyle birlikte daha da artmıştı. Bu sorunların başında da bozuk para sıkıntısı gelmekteydi. Yukarıda ifade edildiği üzere kâğıt paraya halkın güveninin düşük olması nedeniyle ikinci tertibin tedavüle sokulmasının ardından, altın lira ile kâğıt lira arasında bir değer farkı oluşmuştu. Bunun doğal sonucu olarak ödemelerde madenî para yerine kâğıt para kullanma eğilimi ortaya çıkmıştı. Önce altın lira ardından gümüş mecediyelerin giderek tedavilden çekilmesiyle birlikte kimse alışverişte kâğıt parayı bozdurup üzerini madenî parayla ödemeyi tercih etmez oldu. Oysa 1 liradan küçük değerlerde kâğıt para henüz basılmamıştı. 1915 yılı Ekim ayında tedavüle çıkarılan ikinci tertip kâğıt para 5, 1, yarım ve çeyrek liralık olarak basılmıştı. Bu nedenle, bozukluğa gerek duyan elindeki kâğıt parayı nominal değerinin altında piyasada oluşan rayiç bedeli karşılığı sarraflara bozdurmak zorunda kalıyordu.⁶⁰

Hükümet bozukluk sorununa çözüm olarak 29 Aralık 1915 tarihli bir yasayla 1 ve 5 liralık kâğıt paraların ortalarından ikiye bölünerek her birinin yarım ve iki buçuk lira değerle tedavül görmesini kararlaştırdı.⁶¹ Ancak kâğıt paranın değeri sürekli düştüğünden bu kez yarım liralık kâğıt para karşılığında bozuk para verilmemeye başlandı. Bunun üzerine Hükümet, Duyun-ı Umumiye yönetimiyle 17 Şubat 1916 tarihli bir sözleşme imzalayarak çeyrek liralık kâğıt paralar bastırdı. Ardından bunların da ortalarından ikiye bölünmesine karar verildi ve piyasaya 1 liranın sekizde biri değerinde kâğıt paralar çıktı.⁶²

Savaşın devam etmesi ve şiddetlenmesi para ihtiyacını artırdığı için belirtildiği gibi üçüncü tertip kaime çıkarılmıştı. Ufaklık paraya olan ihtiyaç yüzünden söz konusu kaimeler 1, yarım ve çeyrek liralık ile 20 ve 5 kuruşluk şeklinde düzenlenmişti.⁶³ Ancak o güne değin çıkarılan kâğıt paralar liranın katı ya da alt bölümleriydi. Son alınan karar ise kuruş kâğıt parayı

⁵⁸ NARA. 867.515/3. Beyrut'taki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Mart 1916 tarihli rapor.

⁵⁹ NARA. 867.515/3. Beyrut'taki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Mart 1916 tarihli rapor.

⁶⁰ Toprak, *a.g.e.*, s. 421,423; Eldem, *a.g.e.*, s. 107; Toprak, *a.g.m.*, s. 211.

⁶¹ Hasan Ferid, *a.g.e.*, s. 146; Toprak, *a.g.e.*, s. 423; Eldem, *a.g.e.*, s. 107.

⁶² Toprak, *a.g.e.*, s. 423; Akyıldız, *a.g.e.*, s. 185; Toprak, *a.g.m.*, s. 211.

⁶³ Akyıldız, *a.g.e.*, s. 185.

öngörmüştü. Oysa bu yeni durum Osmanlı para sistemini daha da karmaşık hâle getirecekti. Çünkü yürürlükteki mevzuata göre 1 altın lira resmen 102,6 kuruş ve 1 gümüş mecdiye 19 kuruşa eşitti. Yeni alınan kararlar 5 ve 20 kuruş olarak basılacak kâğıt paralar ne altın liranın ne de gümüş mecdiyenin alt birimi değildi. Bu yüzden hesaplarda karışıklığa neden olmaktaydı. Bu nedenle bozukluk para sorununa çözüm bulmak için Osmanlı para sisteminde çok daha kökten dönüşümlere gidilmesi gerekiyordu.⁶⁴

Kâğıt para uygulaması ile ortaya çıkan diğer bir sorun ise kaime ile ilgili yapılan spekülasyonlar ve bundan kazanç sağlayan sarrafların faaliyetleriydi. Nitekim kâğıt para ve madenî paranın birlikte piyasada bulunması, paralar arasında fark yaratarak kazanç sağlamayı meslek hâline getirmiş olan sarrafları devreye sokuyordu. Para sistemindeki karışıklığın diğer bir nedeni, ufak paraların, mecdiye ve altın liraya oranlarının ötesinde üzerlerinde yazılı değerlerden farklı bir biçimde alım gücüne sahip olmalarıydı. Genellikle ufak para darlığı ufaklıkların değerini yükseltiyordu. Bu nedenle ticaret erbabı müşterilerine mümkün olduğu kadar büyük para veriyordu. Halk ise elindeki parayı günlük alış verişi için sarraflara bozdurmak zorunda kalıyordu. Sarrafların bu işlemlerinde komisyon alması⁶⁵ ve bozuklukların nominal değerlerinin üzerinde bir değerle tedavül etmesi halkı zarara sokuyordu. Ayrıca çeşitli spekülasyonlar ve rivayetler yayarak veya piyasaya çeşitli şekillerde müdahale ederek kaimenin fiyatını dalgalandırıyor ve bundan haksız kazanç elde ediyorlardı. Bu nedenle kaime üzerinde oynanan oyunlar halkın zihnini karıştırmakta ve kaimeye olan güvenlerini sarsmaktaydı.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde sağlam bir bankacılık sisteminin özellikle de merkez bankası işlevi görece bir kurumun olmaması piyasada ortaya çıkan para ticaretinin sarraflar tarafından yürütülmesine neden olmuştur. Özellikle paranın herhangi bir standardının olmaması da sarrafların halkın elindeki parayı istedikleri gibi almaları sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla mevcut sistemde sarraflar adeta banka işlevi görerek ekonomik bir güç hâlini almışlardı. Bu durum devletin ekonomi ve malî piyasalar üzerindeki denetimini en alt seviyeye düşürürken, sarrafların Osmanlı para piyasaları açısından önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasının önünü açmıştır.

Tevhid-i Meskûkât Kanun-ı Muvakkatı

Hükümet Osmanlı parasının içinde bulunduğu bu karışıklığa çözüm bulması için 1909 yılının sonlarına doğru Islah-ı Meskûkât Komisyonu oluşturmuştu. Komisyon, 21 Haziran 1911 tarihinde Maliye Nezareti'ne sunduğu raporda; Osmanlı para sisteminin ıslahı için “tevhid”, “sadeleştirme”, “tahkim” ve “her yerde ihtiyaç nispetinde her nevi

⁶⁴ Hasan Ferid, *a.g.e.*, s. 148; Toprak, *a.g.e.*, s. 402, 424; Toprak a.g.m., s. 213-214.

⁶⁵ Tevhid-i Meskûkât Kanunu'nu hazırlayanlara göre normal işler dışında bunların yalnız bu muamelelerden senelik kazançları 1 milyon liradan aşağı kalmıyordu. Eldem, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁶ 1840 ve 1876 yıllarındaki kâğıt para uygulamalarında olduğu gibi sarraflar üçüncü kaime uygulamasında da aynı şekilde bu faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, *a.g.e.*, s. 78-80, 167-170, 218-223; Toprak, a.g.m., s. 215.

meskûkâtın bulunmasını temin etmek” olmak üzere başlıca dört ilke saptamıştı. Ayrıca 1 lira= 100 kuruş oranı benimsenerek her türlü çürük kuruşun tedavülden çekilmesi öneriliyordu. Rapor, halkın bozuk para gereksinimini karşılamak üzere sarrafların yerini alacak mübadele sandıklarının Hükümet tarafından açılmasını, girilecek para reformuna önce İstanbul’dan başlanarak zamanla diğer vilayetlerde de uygulanmasını şart koşuyordu. Ancak İslah-ı Meskûkât Komisyonu’nun çalışmaları 1911 yılında sona ermesine rağmen Trablusgarp ve Balkan savaşları nedeniyle yapılması tasarlanan para reformu daha sonraki bir zamana ertelenmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında kâğıt paranın tedavüle sürülmesiyle para düzeni içinden çıkılmaz bir duruma geldiği için savaşa rağmen komisyonun önerisi doğrultusunda para reformu hayata geçirilmek zorunda kalınmıştı.⁶⁷ Bu nedenle çoktan beri Hükümetin gündeminde olan ve Osmanlı para sisteminin evriminde önemli bir düzenleme olarak kabul edilen 8 Nisan 1916 (26 Mart 1332) tarihli Tevhid-i Meskûkât Kanunu çıkarıldı. Böylece 1 lira =100 kuruş ilkesi benimsenerek çift metal sisteminin doğurduğu karmaşıklık giderilmeye çalışıldı.⁶⁸

Bu kanun ile ilgili olarak, İstanbul’daki Amerikan Büyükelçiliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı’na 28 Nisan 1916 tarihinde bir rapor gönderilmiştir.⁶⁹ Bu raporda, kanunun çıkarılma nedenleri ve uygulamanın ortaya çıkardığı etkiler ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Ayrıca *Resmi Gazete*’de yayınlanan kanun metninin Fransızca versiyonuna da raporda yer verilmiştir:

*Tevhid-i Meskûkât Hakkında Kanun-ı Muvakkat*⁷⁰

Madde 1: Osmanlı Devleti’nde kıyas edilecek ölçü altındır. Kıyas birimi kuruştur.

Madde 2: Altın kıyas birimi makamına kaim olan kuruşluk sikke nikel olarak darp edilmiş olup, kırk para değerindedir. Kuruşun yirmi ve on beş paralık kısmı nikeldir. İki, beş, on ve yirmi kuruşlar izaftı gümüştür. Yirmi beş, elli, yüz, iki yüz elli ve beş yüz kuruşlar izaftı altındır.

Madde 3: Meskûkât-ı Osmaniyye’nin çeşitleri, vezni ve ayarları aşağıdaki gibidir:

Nikel Meskûkât

Cinsi	Vezni		Ayarı	
	Küsur	Gram	Halis	Nikel
Beş Parelik	7.500	1	Halis	Nikel

⁶⁷ Toprak, a.g.m., s. 218-219.

⁶⁸ Hasan Ferid, *Osmanlı’da Para ve Finansal Kredi -Evrak-ı Nakdiye*, s.148 ;Toprak, a.g.e.,s. 402, 424; Toprak, a.g.m., s.213-214.

⁶⁹ NARA. 867.515/4. ABD İstanbul Büyükelçiliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁷⁰ Bu kanun metni 1 Nisan 1332 (14 Nisan 1916) tarihli Resmi Gazetede yayınlanan kanunun Fransızca versiyonu olup, söz konusu rapora ek olarak konulmuştur. NARA. 867.515/4. İstanbul’daki Amerikan Büyükelçiliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

On Parelik	6.500	2	Halis	Nikel
Yirmi Parelik		3	Halis	Nikel
Kırk Parelik (Kuruş)		6	Halis	Nikel

Gümüş Meskûkât

Cinsi	Vezni		830
	Küsur	Gram	
İki Kuruşluk	40.500	2	
Beş Kuruşluk	1.400	6	
On Kuruşluk	2.700	12	
Yirmi Kuruşluk	5.500	24	

Altın Meskûkât

Cinsi	Vezni		0/00 (Binde) 916 2/3
	Küsur	Gram	
Yirmi Beş Kuruşluk	80.414	1	
Elli Kuruşluk	60.828	3	
Yüz Kuruşluk	21.657	7	
İki Yüz Elli Kuruşluk	4.142	18	
Beş Yüz Kuruşluk	8.285	36	

Madde 4: Gümüş meskûkât için hadd-i kabul en fazla 300 ve nikel meskûkât için de 50 kuruştur. Bundan fazla miktarda gümüş veya nikel kabulü için hiçbir alacaklı zorlanamaz.

Madde 5: Osmanlı Devleti sınırları içerisinde teamülen mevcut olan akçe rayiçleri kaldırılmıştır. Kanunen muayyen rayiçlerden fazla ya da eksik rayiç ile alma yasak olup, aksi şekilde hareket edenler hakkında ceza kanununun 99. maddesinin 3. zeyli uygulanır.

Madde 6: Çeşitli akçe kıymet kanunları arasında fark husulünü istilzam edecek her türlü hareket yasaktır. Bunu yapan kişiler üç aydan iki seneye kadar hapsedilirler. Bu cürm bir müessesese tarafından işlenirse faili aynı şekilde cezalandırılacağı gibi o müessesese de bir haftadan üç aya kadar kapatılır.

Madde 7: Bu kanunun yürürlüğe girmesinden evvel zimmette sabit olan akçe borcunun çeşidi ya da kıymeti tayin ve tasrih olunmayarak kuruş üzerine tertip etmiş ise zimmete geçirilişi tarihindeki akçe rayici ile ifa olunur. Akçenin çeşidi veya kıymeti tayin ve tasrih edilmiş ise onunla ifa olunur. Hazine bu hükümden müstesna olup, işbu kanunun tarihinden itibaren bilcümle borç ve alacaklarını ikinci maddede yazılı olan rayiç üzerinden ifa eder.

Madde 8: 1296 tarihli Meskûkât Kararnamesi kaldırıldığı gibi bu kanunun hükümlerine mugayir olan bütün kanunlar ve düzenlemeler fesh edilmiş hâldedir.

Geçici Madde

Madde 9: 28 Şubat 1331 tarihli kanun mucibince 1333 senesinin sonuna kadar tedavül edecek meskûkât hakkında bu

kanunun ikinci ve üçüncü maddelerinden başka bütün hükümleri geçerlidir. Bunlar için hadd-i kabul nikel meskûkâtın hadd-i kabulü gibidir.

Madde 10: *İşbu kanunun hükümlerinin icrası temin edecek nizamnameler tanzimine Maliye Nazırı yetkilidir.*

Madde 11: *Kanun, neşredildiği tarihten itibaren geçerlidir.*

Madde 12: *Bu kanunun icrasına Adliye ve Maliye nazırları yetkilidir.⁷¹*

Görüldüğü üzere bu kanunla, değer ölçüsü olarak altın, para birimi olarak da kuruş kabul edilmişti. Bununla birlikte altının yanında gümüş ve nikel paraların basılması da kararlaştırılmıştı. Basılacak paraların çeşidi, vezni ve ayarları üçüncü maddede belirtilmişti. Buna göre 5, 10, 20, 40 paralık sikkelerin nikel; 2, 5, 10 ve 20 kuruşluk sikkelerin gümüş; 25, 50, 100, 250 ve 500 kuruşlukların ise altın olarak basılması kararlaştırılmıştı. Dördüncü madde, borç alacak davalarında nikel ve gümüş paralara sınırlandırma getirmiştir (gümüş için 300 kuruş, nikel için 50 kuruş). Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önceki borçların durumu ise yedinci maddede belirtilmişti.⁷² Buna göre daha önce paranın çeşidi ve kıymeti belirtilmemişse borcun alındığı tarihteki paranın rayıcı üzerinden ödeme yapılması esası getirildi. Fakat paranın çeşidi veya kıymeti belirtilmişse o şekilde ödeme yapılması uygun görüldü. Ancak Hazine bunun dışında tutulmuş olup devlet, borç ve alacaklarını bu kanunun ikinci maddesinde yazılı olan rayiç üzerinden gerçekleştirecekti. Kanunun sekizinci maddesine göre de 1881 tarihli Meskûkât Kararnamesi kaldırılmıştı.

Raporda Büyükelçi “yeni kanunun önemini tam anlamıyla anlayabilmek için, öncelikle bu kanunla yapılanın 1844 yılında Sultan Abdülmecit zamanında gerçekleştirilen reformdan bu yana Türk para sisteminde yapılmış en kapsamlı reform olduğunun” altının çizilmesi gerektiğini belirterek konu ile ilgili kısa bir analiz yapıyordu.⁷³ Ayrıca o, bu sözlerle şimdiki kanun ile 1844 düzenlemesinin paralelliğine vurgu yapmıştır. Bunlarla birlikte 1844 düzenlemesinin teoride bir takım sorunlara çözüm getirmek istese de pratikte bunun böyle olmadığı, zaman içerisinde para sisteminin yeni sorunlarla karşılaştığı şu şekilde anlatılıyordu:

O zamandan bu zamana devam eden kaotik şartlar bimetal (hem altın hem gümüş) standardının getirilmesi ve altının gümüşe oranının (1 altın: 15.0909 gümüş) sabitlenmesi ve altının para biriminin Türk lirası (\$ 4.40) ve gümüşünün kuruş (\$ 0.044) olarak belirlenmesiyle teoride nispeten kontrol altına alınmıştı. Ancak pratikte içinden çıkılmaz karışıklık devam ediyordu. Resmiyette 1 mecdiye= 20 gümüş kuruş

⁷¹ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁷² Bu kanunun çıkarılmasından sonra ortaya çıkan ihtilafların ne şekilde halledildiğine dair Yargıtay kararları hakkında bkz. Aziz Barikan, “Para, Banknot, Kâğıt Para”, *Ankara Barosu Hukuk Dergisi*, C. 5, Sayı.49, Mayıs 1948, s. 5-9.

⁷³ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

olarak belirlenmesine rağmen bütün devlet dairelerinde 19 kuruştan kabul görüyordu. Çok fazla bir açık olmadığı takdirde bozuk para (para üstü) almanın imkânı yoktu. Çünkü piyasada inanılmaz derecede bir madeni para yokluğu vardı. Bu da aradaki bütün farkın kâr olarak sarrafların cebine girmesi demektir. Örneğin, bir kişi 5 kuruş bozdurmak istediğinde bu ancak 10 paradan feragat etmekle mümkün oluyordu. Lira bozdururken de talep ve arza bağlı olarak her lirada 1 veya 2 kuruş kayıp oluyordu. En büyük soygun da gümüş kuruşun, yapılan ticaret işleminin cinsine ve yapıldığı yere bağlı olarak değerinin değişmesinden kaynaklanıyordu. İstanbul'da çoğu işlem için genellikle 108 kuruş olarak değerlendirilen 1 lira, Beyrut'ta 124 kuruşa kadar çıkıyordu. İzmir'de üzüm kurusu, yün ve kömür alırken 125 kuruştan değerlendirilen 1 lira, tereyağı, kurşun veya çivi alırken 151 kuruştan, meyankökü (anason?) ve buğday alırken 178 kuruştan karşılık görüyordu.⁷⁴

Raporda, yeni kanunla 1844 düzenlemesinden sonra ortaya çıkan farklılıkların önüne geçilmiş olduğu belirtiliyordu. Çünkü yeni kanunla, işlemin yerine ve cinsine bakılmaksızın altın ve gümüş arasındaki fark kaldırılmış, 1 Türk Lirası 100 kuruş ve 20 kuruş da 1 mecdiye olarak kabul edilmişti.⁷⁵

Para bozdurma işleminden kâr sağlanması katiyetle yasaklandı ve yapanların para cezası veya hapisle cezalandırılması hükmü getirildi.⁷⁶ Böylece özellikle sarrafların halkı dolandırmasının bir nebze de olsa önüne geçilmeye çalışıldı. Ancak aşağıda görüleceği üzere sarraflar para bozdurma işleminden kâr elde etmelerinin yasaklanmasının önlerine çıkardığı sıkıntıyı piyasadaki geçerliliği devlet tarafından iyice belirginleştirilen kaimeyi itibarsızlaştırmak suretiyle aşmışlar ve halkı deyim yerindeyse dolandırmaya devam etmişlerdir.

Ticari işlemlerdeki bozuk para kıtlığının önlenmesi için hükümet, yukarıda verilen değerlerden işlem yaparak bozuk para teminini sağlama işini üzerine aldı. Bunu "Bir kimse bir günde 25 kuruştan fazla bozuk para alamayacak." şeklinde şarta bağlandı.⁷⁷

Büyükelçi raporunda bu kanunu; "*Osmanlı Hükümeti tarafından İmparatorluğun para sisteminde reform yapma açısından atılan adımlar arasında hiç kuşkusuz diğerlerine nazaran açık ara en radikal olanı*"

⁷⁴ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁷⁵ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁷⁶ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁷⁷ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor. Hükümet çeşitli yerlerde para bozma gişeleri açmıştı. Böylece hem bozuk para sıkıntısı aşılmış olacak hem de sarrafların yokluğunun yarattığı boşluk doldurulmuş olacaktı. Akyıldız, a.g.e., s. 233.

şeklinde değerlendirerek önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca para konusunda böyle kökten bir değişikliğin normal zamanlarda yürürlüğe konulması hâlinde ticaret dünyasında büyük bir karışıklık ve şaşkınlığa sebep olacağını ve bu durumun sonuçta büyük bir muhalefet yaratabileceğini ifade etmiştir. Buna rağmen ticaret dünyasının tepkisiz kaldığını ve kamuoyunun da daha derin sorunlarla boğuşmasından dolayı Hükümetin bu yeni kanunu hiçbir muhalefetle karşılaşmaksızın ve hiçbir tartışmaya mahal kalmadan yürürlüğe koyduğunu belirtmeden geçememiştir.⁷⁸

Büyükelçi, bu reform tedbirinin böyle ivedi olarak geçirilmesinin sebeplerinin, son 3-4 ayda altın karşısında kâğıt paranın endişe verici derecede değer kaybetmesinde aranabileceğini belirtiyordu. Ayrıca bu değer kaybının ise tekrar tekrar para basılmasından ve kayıt dışı olarak Almanya'ya altın akışından kaynaklandığını ifade etmekteydi. Nitekim savaşın başından itibaren (Nisan 1916'ya kadar) 70 milyon Amerikan doları miktarında para basılmasına onay verildiğinin de altını çizmişti.⁷⁹

Raporda bu kanunun yürürlüğe konulmasının nedenleri ifade edilirken daha önceki kaime uygulamalarının halk üzerinde yarattığı olumsuz etkiye de vurgu yapılmıştı. Halkın özellikle 1880'deki 80 milyon Amerikan doları miktarındaki kaimenin geçersiz sayılması yüzünden kâğıt paraya karşı öteden beri aşırı derecede güvensiz olduğu belirtiliyordu. Neticede bu durum sarrafların işine yaramıştı ve onlar altına çekinmeden %15 ila %18 arasında kâr koymuşlardı. Halk ise kâğıt paraya bütün güvenini yitirmişti. Bu yüzden de altın alabilmek için bu kâr payına razı olmaktaydı. Nihayetinde eski kanun ile altında ortaya çıkan bahsedilen türde bir spekülasyona önlem almanın hiçbir imkânı bulunmamaktaydı. Ayrıca kâğıt paradaki değer kaybı gün geçtikçe daha çok tehdit edici hâle gelmekteydi. Dolayısıyla Büyükelçi, hükümetin bütün bu sebepler nedeniyle, bahsedilen yeni yasayla esaslı ve kökten bir çareye başvurmak zorunda kaldığına işaret etmekteydi.⁸⁰

Yeni kanunun şaşırtan sonuçlarından biri de kısmen gümüş olan madenî paraların ortalıktan kalkması ve 1844'ten önce basılmış olan ve yıllardır kullanılmayan değeri çok düşük bakır paraların yavaş yavaş yerini diğer birimlere bırakması oldu. Bu yüzden hükümet kısa süre içinde 5, 10 ve 20 kuruşa karşılık gelen banknotlar basmayı düşünmüştü.⁸¹ Nitekim Hükümet Tevhid-i Meskûkât Kanunu'nun çıkarılmasının ardından Duyun-ı Umumiye yönetimiyle imzalanan sözleşme gereği üçüncü tertip kâğıt paradan 1,5 milyon liralığını 5 ve 20 kuruşluk olarak basmıştır. Ancak bu da ufak para darlığını rahatlatmaya yeterli olmamıştır.⁸²

⁷⁸ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁷⁹ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁸⁰ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁸¹ NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.

⁸² Toprak, a.g.m., s. 219.

Konu ile ilgili diğerk bir belge, İstanbul'daki Amerikan Elçiliğı'nden Dışışleri Bakanlığı'na "Gizli ve Yayınlanamaz" üst yazısıyla gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapordur. Bu rapor kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki uygulamalarla ilgili bilgi ve yorumları içermektedir. Büyükelçi, Osmanlı Devleti'nin para durumunu değerlendirdiğı bu raporda, madeni paraların üzerinden kağıt paranın nominal değerinin çok çok üzerinde kâr elde eden spekülâtorlerin, Nisan 1916 tarihli kanuna rağmen eski şekilde alım-satıma devam ettiğine dikkat çekmekteydi.⁸³

Raporda bu durumun sebebi olarak, Osmanlı Hükümeti'nin yeni kâğıt para basımına dair verdiğı güvencelere rağmen kamuoyunun bu teminata olan itimadındaki eksiklikten kaynaklanabileceğı üzerinde durulmaktadır. Bilhassa Türkiye'nin iç kesimlerindeki halkın 40 yıl önce yapılan bir önceki kâğıt para basma ve akabinde bu paraların geçersiz kalması neticesinde çok büyük kayıplara uğramasının yarattığı şüphenin bu tutumda büyük payı olduğuna da dikkat çekilmektedir. Özellikle kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, altının gizlice ve üzerine %20 ile %40 oranında kâr koyularak satıldığını ve bu gizli para trafiğinin durdurulabileceğine inanmak için bir neden görülmediğı ifade edilmektedir.⁸⁴

Büyükelçi raporunda konu ile ilgili olarak, Fransızca yayınlanan Hilal Gazetesi'nin 6 Eylül 1916 tarihli sayısındaki "Faydalı Tedbirler" adlı makalenin değerlendirmesine ve yorumlarına da yer vermiştir.⁸⁵ Söz konusu makalede, para birimleri oranlarını sabitleyerek sarraflığa son vermek amacıyla yürürlüğe giren bu kanuna rağmen, yıllardır milleti zarara uğratan kişilerin para operasyonlarına son vermedikleri ve işlerini hala gizlice yürüttükleri şu şekilde ifade ediliyordu:

Bu kimseler sadece sonradan büyük kârlarla satmak için piyasadaki bütün bakır, altın ve gümüş paraları toplamakla kalmıyor, bazıları da ülkenin iç kesimlerindeki şehirler ve köylere gidip oradaki insanların saflığından istifade ederek onları yeni kâğıt paraların 1293 (1876) yılında basılan kaimelerden farkı olmadığına inandırmaya çalışıyor. Bu kötöleme sayesinde bu kimseler yeni kâğıt paraları (1 lirayı) 50 kuruş ila 80 kuruş arasında halktan almayı başarıyor. Mal almak için iç kesimlere giden diğerk kimseler daha da ileri giderek halkı kâğıt paranın hiçbir hükmü kalmadığına inandırarak yaptıkları ticari işlemlerde ödemelerin artık bakır, gümüş ve altın paralarla yapılacağını söylüyorlar. Bu da kâğıt para sahiplerinin ellerindeki banknotları değerinin yüzde

⁸³ NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliğı'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.

⁸⁴ NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliğı'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.

⁸⁵ NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliğı'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.

*20'den yüzde 50'ye varan oranların altında elden çıkarmalarına yol açıyor.*⁸⁶

Halkın bu spekülâtorlere inanmaları için ortada gerçek bir neden olmadığı ise şu şekilde ifade ediliyordu:

*Hâlihazırda sürümde olan banknotların, garanti olacak depozit gösterilmeden basılan 1293'teki kaimelerle hiçbir benzer tarafı yok. Tam tersine, yeni banknotların savaş sonrasında belirtilen şartlar çerçevesinde bedeli garanti ediliyor. Ayrıyeten, yukarıda sözünü ettiğim kimselerin bu banknotları altın ve gümüş para ödeyerek almaya çalışmaları bile yeni banknotların gerçek değerini göstermeye kâfidir.*⁸⁷

Raporda bu kişilerin, Hükümetin ticari işlemler aksamasını diye darp ettiği bakır paraları, piyasadan toplayıp halk arasında kafa karışıklığına yol açtığı belirtiliyordu. Ayrıca o spekülâtorlerin, madenî parayla çok düşük fiyatlardan mal almak için kâğıt paranın değerini düşürme yolunda kurdukları bütün bu tezgâhlar göz önüne alındığında, bu kimselerin skandal denilebilecek düzeyde kâr elde ettiklerine ve halkın uğratıldığı zararların büyüklüğüne dikkat çekiliyordu. Bir yandan cezasız kalan bu tür davranışların, suçluların faaliyet alanını kamunun zararına olacak şekilde genişletmesine sebep olduğu belirtilirken öte yandan spekülâtorlerin haksız kötüllemeleri hakkında kamuoyunun yeteri derecede bilgilendirilemediği ifade ediliyordu.⁸⁸

Bundan dolayı Hükümetin, zarara uğrayan halkın çıkarlarını göz önüne alarak, benzer eylemlerde bulunanları cezalandırmaya karar verdiğini ve bu doğrultudaki emirlerin her tarafta uygulanması için yetkili mercilere ulaştırıldığı belirtiliyordu. Burada önemli bir konuya da temas edilmekteydi. Hükümetin bu konuda tedbir almasının yeterli olamayacağı dolayısıyla kamuoyunun da bu kimselerin tekliflerini geri çevirerek hiç vakit geçirmeden bu kimseleri otoritelere bildirmeleri gerekliliğine işaret edilerek bir bilinçlendirme faaliyeti güdülmekteydi.⁸⁹

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde sağlam bir bankacılık sisteminin ve yine yukarıda belirtildiği gibi merkez bankası işlevi görenek mali piyasaları kontrol altında tutacak bir kurumun bulunmaması, Tevhid-i Meskûkât Kanunu'nun sarraflar tarafından kolaylıkla etkisizleştirilmesiyle sonuçlanmıştı. Bunda halkın kaime karşısındaki geleneksel tutumu da etkili olmuştu. Halk devletin kaime ile ilgili tasarruf vaatlerinin arkasında duracağına inanmamış, iyice tefeci hâline gelmiş olan sarrafların peşinden sürüklenmek suretiyle büyük zarara uğramıştı. Oysa savaş şartları ve

⁸⁶ NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.

⁸⁷ NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.

⁸⁸ NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.

⁸⁹ NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.

dünyanın ulaştığı ekonomik şartlar piyasalarda kâğıt parayı zorunlu kılıyordu. Bu nedenle devlet Tevhid-i Meskûkât Kanunu'nu kaimeyi temel alarak oluşturmaya çalışmaktaydı ve bundan dönüş neredeyse olanaksızdı. Ancak kaimenin başlangıçta mübadele aracı olarak değil de borç aracı şeklinde düşünülmesi, özellikle bozuk para sıkıntısının temel nedenlerinden biri olmaktaydı. Bu nedenle yasaya rağmen piyasada çoklu para sistemi kısmen de olsa devam ederken, sarraflar iç piyasadaki bu farklı para sistemlerinin yarattığı kur farklarını fırsat bilerek bir şekilde halkı dolandırmanın yollarını buluyorlardı. Yani eski para sistemi tamamen ortadan kaldırılmadıkça ve eski paralar bütünüyle tedavülden çekilip kâğıt para esasına dayalı yeni bir para sistemi kurulmadıkça bu istismaların önüne geçmek mümkün değildi. Osmanlı Devleti ise mevcut koşullarda bu kadar radikal bir adım atılabilecek durumda bulunmamaktaydı.

Osmanlı yönetimi bir yandan kâğıt parayı iç piyasaya yerleştirmeye ve bunun doğurduğu sorunları bertaraf etmeye uğraşırken, diğer yandan da parasının dış piyasalardaki değerini korumaya çalışıyordu. Zira Osmanlı Devleti'nin dış ekonomik ilişkilerde zarara uğramasının önünü almak, ancak yabancı paralar karşısında Osmanlı parasının değerinin muhafaza edilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu nedenle hükümet kambiyo işlemlerini düzenlemek istemiş ve bu amaçla Kambiyo Muameleat-ı Merkez Komisyonu'nu kurmuştu.

Kambiyo İşlemlerinin Düzenlenmesi: Kambiyo Muameleat-ı Merkez Komisyonu

Bu dönemde yaşanan sorunlardan birisi de kambiyo işlemleri ile ilgili sorunlardı. Osmanlı Devleti bu döneme kadar kambiyo işlemlerine bir kısıtlama getirmemiş, ancak zaman zaman yabancı paraların değerlerini belirleyen tarifeler çıkarmıştı. Madenî sikkeler, Galata bankerlerinde, köşe başı sarraflarında içerdikleri değerli maden oranında işlem görmüşlerdi. 1840 tarihindeki kâğıt para uygulaması spekülâtif girişimlere yol açmıştı. Nitekim ithalat görüntüsü verilerek bazı tüccarlar İstanbul Bankası aracılığıyla düşük değerli kaimeyi saptanan resmî kurdan dış ülkelere transfer ettirirken aradaki farkı devlete ödeterek yabancı para alıyorlardı. Ardından bunu serbest piyasada resmi değerinin dört beş katına bozdurup elde ettikleri kaimeleri tekrar aynı şekilde hayali ithalata yatırarak büyük kazanç elde ediyorlardı.⁹⁰

Savaş sırasında Osmanlı parası istikrarsız bir seyir takip etmişti. Bu ise savaş ekonomisi belirli oranda dışa bağımlı olan Osmanlı maliyesini zora sokmuştur. Zira Osmanlı parasının yabancı paralar karşısında değer kaybına uğraması, dış ticaretin devlet bütçesinde açık verir bir pozisyonda sürdürülmesine neden olmuş ve ekonomiye piyasalardaki dalgalanmalar üzerinden ek yük getirmişti. Örneğin ABD İstanbul Elçiliği'nden Abram Elkus tarafından 25 Kasım 1916'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda, altının oranının % 105 olduğu ve 1 Osmanlı lirasındaki kaybın 1 dolar civarında olduğu belirtiliyordu.⁹¹ Bu tür spekülâtif durumlar, Osmanlı

⁹⁰ Toprak, *a.g.e.*, s. 235; Toprak, *a.g.m.*, s. 225.

⁹¹ NARA. 867. 6151 /2. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 25 Kasım 1916 tarihli rapor.

parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin korunması için bir takım tedbirler alınmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, parasının Avrupa ülkelerinde geçerli kurunu tespit etmek ve dış piyasada parasının değerini belli bir seviyede tutmak için pek çok çaba sarf etmişti. Bu amaçla devlet bazı banka ve bankerleri aracı kılarak 1 İngiliz sterlinini 110 kuruş seviyesinde tutabilmek ve bu parite üzerinden Avrupa'ya poliçe çekebilmek için önemli ölçüde maddi fedakarlıklarda da bulunmuştu. Söz konusu uygulamalar sırasında, özellikle İstanbul Bankası'nın spekülasyona sapmasından ve kendisine verilen yetkileri haksız kazanç için kullanmasından sonra diğer bankerler de sık sık bu yola başvurmuşlardı. Böylesi davranışlar daha sonra adeta bir gelenek hâlini almış ve devlet bu muamelelerden oldukça zarara uğramıştır.⁹²

Savaş yıllarında hemen hemen savaşıyan bütün devletlerin paraları değer kaybetmişti. Ancak Amerika, İsviçre ve Hollanda gibi tarafsız ülkelerin paraları ise bu durumun aksine değer kazanmıştı.⁹³ Dış piyasada Osmanlı lirası müttelikleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan paraları karşısında değerini korumasına ve hatta biraz da değer kazanmasına rağmen tarafsız ülke paralarına karşı sürekli değer kaybetmekteydi.⁹⁴ Bu durum nedeni, servetlerini savaş sırasında güvence altına almak isteyen ya da savaş enflasyonunun aşındırmasından korumaya çalışan Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan yabancıların ellerinde bulunan ve değeri giderek düşen kâğıt paraları İsviçre frankına dönüştürmeleri idi. Osmanlı Hükümeti, İsviçre ile ticari ilişkiler çok sınırlı olsa da, bu durum devam ettiği takdirde Osmanlı lirasının Alman markı karşısında değer yitireceğini görmüştü. Nitekim markın değer kazanması Osmanlı dış ticaretini büyük ölçüde etkilemişti. Bu nedenle Hükümet kambiyo işlemlerini denetleme ihtiyacı hissetti. Bu doğrultuda parasına dış piyasalarda bir istikrar ve değer kazandırmak amacıyla yeni bir düzenlemeye gitti. Bu doğrultuda Maliye Nezareti, 1 Şubat 1917 tarihinde kendisine bağlı olmak üzere Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonu'nu kurdu.⁹⁵

Komisyonun kuruluş amacı, yabancı ülkelerle düzenli bir şekilde poliçe muamelelerinin gerçekleştirilmesi, yabancı paralarla Osmanlı lirasının kurunun her gün belirlenmesi, tarafsız ülkelere çekilecek kambiyo kontrol edilmesiydi. Yani amaç kısaca yabancı paralar karşısında Osmanlı lirasının değerinin korunması ve değer kaybının önlenmesiydi.⁹⁶

⁹² Akyıldız, a.g.e., s.199.

⁹³ *Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul 1990, s. 165-166.

⁹⁴ Örneğin 1916 da 1 Osmanlı lirası 22 İsviçre frankına eşitken; bir yıl sonra 12 franka değiştirilir hale gelmiştir. Bkz. Akyıldız, a.g.e., s. 199; Toprak, a.g.e., s. 236; Toprak, a.g.m., s. 227.

⁹⁵ Toprak, a.g.e., s. 236-237. Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 744-746; Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", s. 227; Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi-Bankacılık*, C.3, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008, s. 85.

⁹⁶ Akyıldız, a.g.e., s. 200.

İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden Abram Elkus'un ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 6 Şubat 1917 ve 13 Mart 1917 tarihli iki rapor, Kambiyo Muamelat-ı Merkez Komisyonu, kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgiliydi. 6 Şubat 1917 tarihli raporda, düzenlemenin amacı;

*Tarafsız ülkelerin para birimlerine yönelik yeri geldiğinde müdahale edebilecekleri bir kur belirlemek*⁹⁷ olarak nitelenmekteydi. Raporun devamında konuya şu şekilde açıklama getirilmektedir: “Bugün 1 Türk altın lirasının 91 kuruşa satıldığı gerçeği gösteriyor ki kâğıt paranın değeri düşmeye devam edecek ve bu da Osmanlı İmparatorluğu'nda ciddi bir finansal krize yol açacaktır. Bu krizi önlemek için Osmanlı Hükümeti'nin tarafsız ülke paraları için sabit bir kur belirlemekten başka çaresi kalmadı.”⁹⁷

13 Mart 1917 tarihli raporda ise bu tür önlemlerin, her ne kadar iktisadi kanunların bütün kaidelerine aykırı olsa da kendi finansal sistemlerinin sağlığı için zararlı olan spekülasyonları önlemede kararlı olan hükümetlerin (Osmanlı ve Almanya) durumu göz önüne alındığında bazı haklı gerekçeler gösterilebileceğine dikkat çekiliyordu. Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin, yerli işadamları ve yatırımcıların tıpkı İtilaf devletlerinin yaptığını taklit ederek, bir an önce ellerindeki Türk lirasını İsviçre frangı veya Amerikan dolarına yatırıp elden çıkarmaya hevesli olduklarını fark ettiğinde, sadece İtilaf güçleriyle olan ticarî işlemlerde değil, diğer tarafsız ülkelerle de yapılacak para alım-satım işlemlerinde de uygulanacak kur oranlarını düzenlemek için bir komisyon kurmaya karar verdiğinin altı çizilmektedir.⁹⁸

Elçi bu bilgiyi verdikten sonra Bakanlıktan, elindeki tüm dolarları İsviçre'de satılmak üzere Bern'deki bir Amerikan Heyeti'ne göndererek karşılığının İstanbul'a gönderilmesi gibi işlemler için kendisine yetki verilmesi talebinde bulunmuştu. Bu sayede, yerel otoritelerin Amerikan dolarını düşük fiyattan alma girişimlerini engelleyebileceğini düşünüyordu. Çünkü Hükümetin bu düzenlemesiyle Elçiliğin Türk kâğıt parasına o döneme kadar serbest ve açık piyasada olduğundan çok daha fazla fiyat ödemek zorunda kaldığını belirtiyordu. Bu yüzden, ABD Dışışleri Bakanlığı Bern'deki Amerikan temsilcisine İstanbul'daki elçiliğin tüm dolarlarını göndererek satış işleminin yapılmasına dair gönderilen talimata onay verilmesini istemiştir. Bu şekilde elçiliğin ve diğer hükümetlerin daha avantajlı kur oranlarından yararlanabileceğine özel vurgu yapılmıştır.⁹⁹

Büyükelçi Abram Elkus, 6 Şubat 1917 tarihli raporunda ayrıca, tarafsız ülkelerle yapılan finansal işlemlerle ilgili olarak Osmanlı Maliye Nezareti tarafından basına yapılan açıklamaya yer vermiştir.

⁹⁷ NARA. 867.5151/3. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1917 tarihli rapor.

⁹⁸ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

⁹⁹ NARA. 867.5151/3. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1917 tarihli rapor.

Tarafsız ülkelerle yapılacak olan her türlü kambiyo işlemlerinde uygulanacak usul üzerine talimatlar:

1. 1 Şubat 1917 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere tarafsız ülkelerle serbest olarak herhangi bir kambiyo işlemi yapılması yasaklanmıştır. Kambiyo işlemleri bundan böyle, Maliye Nezareti'nden iki temsilci ve aşağıda zikredilen (Osmanlı Bankası, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank, Selanik Bankası, Wiener Bank Verein ve Macar Bankası) finans kurumlarının her birinden seçilecek birer temsilci tarafından oluşturulan "Commission Centrale d'Operations de Change (Kambiyo İşlemleri Merkezi Komisyonu)"nun dikkatine sunulacaktır.

2. Bu komisyon tatiller dışında her gün saat 11.00'de Osmanlı Bankası müdürünün¹⁰⁰ odasında toplanacaktır.

3. Tarafsız ülkelerden döviz almak isteyen kişi, topluluk veya resmî departmanlar doğrudan veya yukarıda zikredilen bankalar aracılığıyla Komisyon'a başvurmak zorundadır. Komisyon'da temsil edilmeyen İstanbul ve diğer vilayetlerdeki banka veya bankacılar müşterilerinden sipariş almaya yetkilidirler, fakat bu siparişlerin doğrudan veya 1. maddede zikredilen İstanbul bankaları aracılığıyla Komisyon'a bildirilmesi gerekmektedir.

4. Siparişler saat 11.00'den önce Komisyon'a bildirilmelidir. 11'den sonra bildirilen siparişler ancak bir sonraki gün dikkate alınacaktır.

5. Tarafsız ülkelerle döviz işlemleri yapmak isteyenlerin, Merkezi Komisyon'un kambiyo işlemleri ile ilgili hazırladığı formla uyumlu bir dilekçe hazırlamaları gerekmektedir. Komisyon tarafından gerekli görüldüğü durumlarda başvuranlar döviz alım işlemlerine neden ihtiyaç duydukları üzerine açıklamaları Komisyon'a sunmak zorundadırlar.

6. Merkezî Komisyon her bir talebi inceleyecek ve ona göre karar verecektir. Komisyon her toplantıda döviz işlemlerinin yapılacağı azamî fiyatları belirleyecektir.

7. Satış işlemine yasal onay verdikten sonra Komisyon 5. maddede belirtilen dilekçeye eklediği izin belgesini alım yapacaklara verecektir. İzin belgesi gösterilmeden hiçbir işlem yapılamayacaktır. Satış işlemi yapan kimseler, işlemi tasdik ettiğini izin belgesinin üzerine yazdıktan sonra belgeyi sahibine teslim edecektir.

8. Vilayetlerde satış işlemlerini yürütecek bankalar veya bankacılar, telgraf, posta ve diğer giderler dışında sadece yüzde 0,5 komisyon alabileceklerdir.

¹⁰⁰ Bu dönemde Banka Müdürü "Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi" eserinin yazarı Hasan Ferid Bey idi. Bkz. Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi-Bankacılık*, s. 85; Toprak, *a.g.e.*, s. 238.

9. Yukarıdaki yönetmeliklere uymayanlar Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin üçüncü ek maddesindeki hükümlere göre cezalandırılacaklardır.¹⁰¹

Raporda, komisyonun sadece Almanya ve Avusturya-Macaristan yetkililerinin huzurunda kurulduğu belirtiliyordu. Ayrıca, tarafsız ülkelere karşı sabit kur sisteminin kurulmasının bu hükümlere genel bir hoşnutluk verdiği ve spekülâtorlerin bu ülkelerin finansal durumlarının genel istikrarını etkilemesinin önünü almış olduğu ifade edilmiştir.¹⁰²

13 Mart 1917 tarihli raporunda Büyükelçi, Komisyon'un Şubat 1917'nin son gününden itibaren her gün toplandığını belirtiyordu. Bu düzenleme ile ortaya çıkan yeni durumu yani komisyonun uygulamasını da şu şekilde değerlendirmiştir: *"Bu komisyonun görevi dâhilindeki düzenlemeye göre, Amerikan doları veya İsviçre frangı almak isteyen bir kimse, alım işlemini yapmak için şahsen veya aracısı vasıtasıyla bu komisyondan izin almak için başvurmak zorundadır. Satın alma nedeni, alıcının ismi ve yurtdışında bedelin ödeneceği partinin ismi satın alma için izin formu doldurularak resmîyete bağlanmak zorundadır. Daha sonra başvuru komisyona gönderilir ve eğer komisyon satın almaya onay verirse, kur oranı komisyon tarafından belirlenir."*¹⁰³

Ancak her ne kadar yeni düzenleme bir takım kurallar ve kısıtlamalar getirirse de transfer işlemlerinin komisyonun denetiminden kaçırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim elçi bu durumu raporunda açıkça ifade etmiştir: *"Çok güvenilir kaynaklardan öğrendiğime göre, mevzubahis Türkiye olduğunda bu yeni prosedür yöntemi fiyasko olmuştur. Örneğin, önde gelen bankalardan biri bana Elçiliğimizin elindeki dolarları Komisyon'un belirlediğinden daha düşük bir kurdan almayı teklif etmiştir. Teklife göre, bize ödenecek miktardan daha düşük bir miktarı faturaya yazmamız istendi. Diğer bir deyişle, faturayı Komisyon'un belirlediği kur oranından yapılacak hesap üzerinden yazacaktım, yani gayriresmî kur farkını evraka geçirmeyecektim."*¹⁰⁴

Elçi raporunda, komisyonun yeniden düzenlemesiyle, 1 Türk lirası karşısında Amerikan doları kuru 3.80 dolar ile 3.40 dolar arasında değişmekle birlikte, elçiliğin elindeki parayı daha düşük oranlardan sattığını belirtiyordu. Hatta ellerindeki otuz günlük Amerikan dolarlarını Komisyon'un belirlediğinin 60 cent veya 1 dolar altında yani 2.80 dolara

¹⁰¹ NARA. 867.5151/3. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 6 Şubat 1917 tarihli rapor. Ayrıca bu talimatname Takvim-i Vakayi, No:2780,18 Kanun-ı Sani 1332, s.2'de yayınlanmıştır. Zafer Toprak da eserinde bu talimatnameyi transkript etmiştir. Bkz. Toprak, a.g.e., s. 633, dipnot 606.

¹⁰² NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹⁰³ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹⁰⁴ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

sattıklarını ifade ediyordu.¹⁰⁵ Hatta şaşırtıcı olarak, Elçi komisyonu bile devreye sokmadan para transferi yapılabildiğini de söylemektedir:

*Elçiliğimizin elindeki dövizleri Komisyon'un belirlediğinden daha iyi kur değerlerinden satabilmiş olması döviz alıp satmak için hiç de Komisyon önüne çıkmanın gerekmediğinin göstergesidir. Dolar alabilmek için durumdan faydalanan özel alıcılar, aynı zamanda Elçiliğimizin de daha uygun figürlerden kendisine kaynak sağlayıp rahat etmesine vesile olmuşlardır.*¹⁰⁶

Bunlarla birlikte Elçi bu durumun ne kadar süreceği konusunda endişelerini de dile getirmektedir. Çünkü bütün işlerin (ticaretin) yavaş yavaş askıya alınmasıyla özel alıcıların sayısının azalacağını ve bu durumun da elçiliğin satın alacağı miktarların toplamında bir azalmaya yol açacağını belirtiyordu. Bununla birlikte fonlarını dağıttıkları ilgili hükümetler (İtilaf hükümetleri) için binlerce doları tuttıklarını ve elçilik olarak her bir dolar satışı için olabilecek en kârlı oranı sağlamaktaki çabalarına devam edeceklerini özellikle belirtiyordu.¹⁰⁷

Raporda uygulamanın yarattığı birinci etki olarak, kâğıt paranın satın alma gücünün düşmesi ve fiyat artışı olduğu şu şekilde gösterilmiştir:

Aracılar, işadamları, dükkân sahipleri, aslında elinde fazlalık kâğıt para bulunan herkes bu paralardan kurtulmaya yarayacak bir fırsatı değerlendirmekte gayet çabuk davranıyorlar. Bu da piyasanın normalde günlük ticarî işlemlerde gerekenden fazla parayla dolmasına yol açıyor ve doğal olarak da kâğıt paranın satın alma gücü düşüyor. Aynı şekilde hemen hemen bütün zaruri malların fiyatı düzenli olarak ve çoğu zaman inanılmaz bir şekilde artıyor.

İkinci bir etkinin ise, altın Türk lirasının değerindeki ani artışta görüldüğü ifade edilmişti. Nitekim kanunla kâğıt ve altın liranın 100 kuruşa (4.40 dolar) sabitlenmiş olmasına rağmen, 1 altın Türk lirasının 265 kâğıt kuruşa satıldığına dikkat çekerek, altın alamayanların ise sağlam ve istikrarlı olarak değerlendirilen hisse senedi ve tahvillere yüksek fiyatlar ödedikleri belirtiliyordu.¹⁰⁸

Hükümetin bu konuda bir takım tedbirler aldığı belirtilen raporda; kâğıt paranın değerinin daha da düşmesini önlemek isteyen Osmanlı Hükümeti'nin, işi, kâr amacıyla müşterileri ya da kendi hesabına altın almak olan bazı para simsarlarını tutuklayarak iç bölgelere sürdüğü belirtiliyordu.¹⁰⁹

¹⁰⁵ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹⁰⁶ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹⁰⁷ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹⁰⁸ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹⁰⁹ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

Hükümetin halka güven aşılama gayretleri de şu şekilde vurgulanıyordu:

Yakınlarda Mebuslar Meclisi'ne yaptığı bir konuşmada Osmanlı Maliye Nazırı Osmanlı Devleti'nin mali durumunun henüz tatmin edici seviyede olmadığını fakat mali durumun geleceğiyle ilgili gayet emin olduğunu ve kamuoyunun Türk kâğıt parasına zarar veren spekülasyonları önlemede devlet görevlilerine yardım edeceğini umduğunu belirtti. Nazır, halka paralarının geleceğinden endişe etmeleri için bir sebep olmadığını, bu paraların Alman Hükümeti tarafından Osmanlı Duyun-ı Umumiyesi'ne yatırılmış olan savaş tahvilleriyle teminat altına alınarak basılmış olduğunu söyledi. Almanya ve müttefiklerinin İtilaf güçlerine karşı nihai zaferi hakkında hiçbir şüphesi olmadığı için de savaş tahvillerinin güvenilirliğinden şüphe etmek için hiçbir sebep görmediğini ekledi.¹¹⁰

Ancak elçi: “Şu anki göstergelere göre en erken fırsatta fazlalık paraları elinden çıkarmaya çalışan para sahipleri dışında nazırın bu konuşması hiç kimsenin yüreğine su serpmedi.”¹¹¹ tespitiyle bu söylenenleri inandırıcı bulmadığını belirtmektedir.

ABD bu süreçte İtilaf Devletleri ile irtibat halinde olmuş ve Osmanlı Devleti üzerinden yapılan para transferinde aracılık rolü üstlenmiştir. Nitekim İstanbul'daki Amerikan elçisi, Elçiliğin elindeki paraların satışına özel referans yapılan ve Türkiye'deki genel finansal durumu anlatan 13 Mart 1917 tarihli raporun gönderiliş nedenini, “malî işlerinden sorumlu oldukları devletlerin (İtilaf devletleri) ve vatandaşların çıkarlarını gözetmek” olarak belirtir.¹¹²

9 Nisan 1917 tarihinde ABD'deki Fransa Büyükelçisi J.J.Jusserand, ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e Fransızca olarak bir telgraf gönderir. Söz konusu telgrafta, Fransız Hükümeti'nin muhasebe işlemleri için Türk lirasının Amerikan doları ve İsviçre francı karşısındaki kur oranını (Türk lirası- ABD doları ve Türk lirası-İsviçre francı kur oranlarını) öğrenmek istediği belirtiliyordu.¹¹³ 12 Nisan 1917 tarihinde Robert Lansing' in bu telgrafa verdiği cevapta, Fransız Hükümeti'nin bilgisine sunmak üzere,

¹¹⁰ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹¹¹ NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor. Bu raporda bahsedilen konuşma, Cavit Bey'in 3 Mart'ta Mecliste, 1917 yılı bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında Cavit Bey, özellikle halkın önceki kaime uygulamalarından dolayı kâğıt paraya güven duymadığını, ancak bu defaki paraların Almanya tarafından üstlenildiği belirtiliyordu. Ayrıca Almanya'nın savaşı kazanması noktasındaki tereddütlere kulak asılmaması gerektiğinin de altını çizerek paranın değerinin korunması konusunda elden geleni yapacağını belirtiyordu. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkulâbı Tarihi*, C.III/4, T.T.K. Basımevi, Ankara 1967, s. 505-506.

¹¹² NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.

¹¹³ NARA. 867.5151/5. ABD'deki Fransa Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nden J.J.Jusserand'ın ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e gönderdiği 9 Nisan 1917 tarihli telgraf.

İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi'nden, 13 Mart 1917'de göndermiş olduğu gizli telgrafın bir kopyası ile Türk lirasının Amerikan doları ve İsviçre francı karşısındaki en son kur oranını rapor etmesini talep ettiğini bildirmiştir.¹¹⁴ Öte yandan R. Lansing, Stockholm'daki Amerikan temsilcisine 1 Mayıs 1917 de gönderdiği telgrafta; İsveç Hükümeti'nden Türk lirasının dolar ve frank olarak kur değerini doğrulamasını talep etmesini, istiyordu.¹¹⁵ Bakanlığın 1 Mayıs'taki talimatlarına cevaben, Stockholm'deki Amerikan temsilcisi Morris, 1 Haziran'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na cevabî bir telgraf gönderir.¹¹⁶ Robert Lansing de ABD' deki Fransız Büyükelçisi J. J. Jusserand'a 18 Haziran 1917'de gönderdiği telgrafta, Morris' in gönderdiği bilgiyi şu şekilde paylaşır: “İstanbul'dan dolar ve francın kur değeri üzerine resmî bir rakam yok. 1 Türk lirasına karşılık 16 İsviçre francı rakamı var. İsveç temsilcisi, paranın kendisine Bern'deki İsveç heyeti ve bir İstanbul bankası aracılığıyla gönderilmesini tavsiye ediyor.”¹¹⁷ Bu telgrafın gönderilmesinden 1 ay sonra Pontarlier / Bern (İsviçre)'deki ABD'nin diplomatik temsilcisi Stoval'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Temmuz 1917 tarihli telgraf, Türk kâğıt parasının değer kaybetmesi hakkındaydı. Bu telgrafta; “İstanbul'dan gelen Yunan Heyeti temsilcilerinin Türk kâğıt parasının 1 Haziran'dan beri çok büyük ölçüde değer kaybettiğini bildiriyor ve önceden 2.65 Türk lirasına karşılık gelen 1 altın Türk lirasının, 4 Türk lirasına çıktığı”¹¹⁸ belirtiliyordu.

Görüldüğü üzere İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Osmanlı Hükümeti'nin kambiyo işlemleri ile ilgili aldığı kararları titizlikle takip etmiş ve ülkesi ile temsil ettiği diğer ülkelerin çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Aynı zamanda ABD dolarına yönelik de koruma tedbirleri alınmaya çalışılmıştır.

Bütün bu gelişmelere rağmen, Komisyonun çalışmaları neticesinde günlük resmî kambiyo rayıçları saptanarak, fiili kambiyo piyasası devletçe denetlenmeye çalışılmıştır. Böylece spekülatif nitelikteki para transferleri önlenmiş ve Osmanlı kâğıt lirasının dış değeri ülkenin içinde bulunduğu enflasyonist gelişmelerden korunmuş oldu ve savaş yıllarında sınırlı bir değer kaybına uğradı.¹¹⁹ Komisyon da, savaşın sonuna kadar faaliyetlerine devam etmiştir.¹²⁰

¹¹⁴ NARA. 867.5151/5. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'ın ABD'deki Fransa Cumhuriyeti Büyükelçisi J.J.Jusserand'a gönderdiği 12 Nisan 1917 tarihli rapor.

¹¹⁵ NARA. 867.5151/5. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'ın, Stockholm'daki Amerikan temsilcisi Morris'e gönderdiği 1 Mayıs 1917 tarihli telgraf.

¹¹⁶ NARA. 867.5151/6. Stockholm'daki Amerikan temsilcisi Morris'in ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 1 Haziran 1917 tarihli telgraf.

¹¹⁷ NARA. 867.5151/6. ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing'ın ABD deki Fransız Büyükelçisi J.J.Jusserand'a gönderdiği 18 Haziran 1917 tarihli telgraf.

¹¹⁸ NARA. 867.5151/7. Pontarlier / Bern (İsviçre)'deki Amerika'nın diplomatik temsilcisi Stoval'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Temmuz 1917 tarihli telgraf.

¹¹⁹ Toprak, a.g.e., s. 242; Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık”, s. 744.

¹²⁰ Akyıldız, a.g.e., s. 201.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan itibaren yürütülen kaime uygulamasının üçüncü ve son halkası Birinci Dünya Savaşı sırasında devreye sokulmuştu. Bu uygulama da daha öncekilerde olduğu gibi olağandışı bir durumda yani savaş döneminde finansman aracı olarak düşünülmüştü. İç ve dış şartların neden olduğu bütçe açıklarının kapatılmasında iç para stoku yetersiz kalınca çare olarak kâğıt para çıkarılması yoluna gidildi. Bu dönemde değişim aracı olarak metal paraların tedavülde olmasına ek olarak başlangıçta borç tahvili olarak düşünülen kaimelerin zamanla değiş-tokuş aracı olarak devreye girmesi var olan sorunları daha da artırdı. Çünkü kâğıt paraların bozukluklarının olmayışı alış verişlerde sorun yaratırken, diğer yandan spekülâtorler, zaten piyasada yeterince rağbet görmeyen kaimeyi, yaydıkları rivayet ve spekülasyonlarla halkın gözünde iyice itibarsızlaştırmaya çalışmışlar ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuşlardı. Bu durum her iki paranın değişiminden yani para bozmak işinden, kâr sağlayan sarrafların işine yaramış ve haksız kazanç elde etmelerine yol açmıştı.

Tanzimat'tan beri kaimenin halkın gözünde bir türlü itibar kazanamamasının en önemli sebeplerinden birisi de psikolojiktir. Şöyle ki klasik Osmanlı para sistemi metal paralara dayanmaktaydı ve bu paralar mal değerini kendi içinde taşıyordu. Oysa kaime, üzerinde yazılı değerini icap ettirdiği alım gücüne sahip olmakla birlikte bu hâliyle elle tutulur hiçbir mal değeri taşımamaktaydı. Bu nedenle kâğıt para kendiliğinden bir tasarruf aracı olarak görülmediği gibi bu paraların piyasadaki rolü de bir türlü idrak edilememişti. Kâğıt para ancak devletin çeşitli finansal kurumlar aracılığı ile oluşturacağı karşılıklar sayesinde bir değer ifade edebilirdi ki halk bu değeri somut bir şekilde görememiştir. Dolayısıyla kaimenin ne mana ifade ettiğini bir türlü anlayamamış ve kâğıt paranın, para olarak değerine bir türlü inanamamış, bundan dolayı da kâğıt paradan mümkün merteye uzak durmuştur. Böylesi bir tavır halkı vurguncu, sarraf ve banker gibi para simsarlarının istismar ve dolandırmasına açık hâle getirmişti. Yani kâğıt paranın piyasada kabul görmesi öncelikle halkın içinde bulunduğu psikolojik engeli aşmasıyla mümkün olabilirdi. Bu engel durdukça hükümetin aldığı hiçbir tedbir gereği gibi sonuçlanmayacak ve nihayetinde sadece vurguncular kazanacak, devlet ve halk ise her zaman kaybedecekti.

Devlet bu duruma çare bulmak için bir yandan yeni para basmaksızın kâğıt parayı pratik çözümlerle bozuk para hâline getirmeye çalışmıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti metal paralarla kâğıt para arasında piyasa şartlarında oluşmuş iç kur ve Osmanlı parasında ortaya çıkmış bulunan bölgesel ve hatta mevsimsel değer farklarını ortadan kaldırıp tek bir değerde sabitleyerek düzene sokmaya çabalamıştı. Nitekim piyasada ortaya çıkmış olan kargaşa ancak tek bir para sisteminin yürürlükte olmasıyla mümkün olabilirdi. Bu ayrıca o sıralarda yönetimde olan İttihat ve Terakki hükümetinin ısrarla üzerinde durmaya çalıştığı "*milli iktisat politikasının*" olmazsa olmaz düsturlarından biriydi.

ABD savaş öncesinden başlayarak savaş süresince Osmanlı para düzenini yakından takip etmiş ve Amerikan elçileri, Osmanlı Hükümeti'nin

bu dönemdeki para politikasına ve bu konuda yapılan düzenlemelere ilişkin raporları, ABD Dışışleri Bakanlığı'na göndermiştir. Ayrıca çıkarılan yasalar ile ilgili olarak resmi gazetede kanun metinleri de mutlaka raporlara ilıştirilmiştir. Bunda özellikle Osmanlı ülkesinde yaşayan ve ticaretle uğraşan Amerikalıların çıkarlarını gözetme kaygısı etkili olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin para düzeninden kaynaklanan kargaşadan faydalanarak ABD'nin İstanbul Elçiliği'nin para ticareti yaptığı ve özellikle ABD'nin İtilaf Devletleri yanında savaşa katılması ile birlikte bu para transferini diğer İtilaf Devletleri için de gerçekteşirdiği ortadadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti para sistemi ile ilgili bazı düzenlemeler yapmakla birlikte savaş süresince para sistemini istikrara kavuşturabildiğini söylemek zordur. Çünkü savaşın maliyeti zaten ülke ekonomisine çok ağır bir yük getirmişti. Bütün bunlara rağmen yine de Osmanlı Devleti parasının dışarıda değerinin korunmasına yönelik zaman zaman düzenlemeler yapmaktan da geri durmamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- NARA (National Archives and Records Administration). 867.515. Halep'teki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 4 Mart 1913 tarihli rapor.
- NARA. 867.515/2. İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosluğu'ndan ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 17 Nisan 1915 tarihli rapor.
- NARA. 867.515/3. Beyrut'taki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Mart 1916 tarihli rapor.
- NARA. 867.515/4. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 28 Nisan 1916 tarihli rapor.
- NARA. 867.515/6. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1916 tarihli rapor.
- NARA. 867.6151/2. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden Kopenhag üzerinden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 25 Kasım 1916 tarihli telgraf.
- NARA. 867.515/A. ABD Dışışleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderilen 9 şubat 1915 tarihli telgraf.
- NARA. 867.515/1. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 17 şubat 1915 tarihli telgraf.
- NARA. 867.5151/3. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 6 şubat 1917 tarihli rapor.
- NARA. 867.5151/4. İstanbul'daki Amerikan Elçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen 13 Mart 1917 tarihli rapor.
- NARA. 867.5151/5. ABD'deki Fransa Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nden J.J.Jusserand'ın ABD Dışışleri Bakanı Robert Lansing'e gönderdiği 9 Nisan 1917 tarihli telgraf.
- NARA. 867.5151/5. ABD Dışışleri Bakanı Robert Lansing'in ABD'deki Fransa Cumhuriyeti Büyükelçisi J.J.Jusserand'a gönderdiği 12 Nisan 1917 tarihli rapor.

- NARA. 867.5151/5. ABD Dışışleri Bakanı Robert Lansing'ın, Stockholm'daki Amerikan temsilcisi Morris'e gönderdiği 1 Mayıs 1917 tarihli telgraf.
- NARA. 867.5151/6. Stockholm'daki Amerikan temsilcisi Morris'in ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 1 Haziran 1917 tarihli telgraf.
- NARA. 867.5151/6. ABD Dışışleri Bakanı Robert Lansing'ın ABD deki Fransız Büyükelçisi J.J.Jusserand 'a gönderdiği 18 Haziran 1917 tarihli telgraf.
- NARA. 867.5151/7. Pontarlier /Bern (İsviçre)'deki Amerika'nın diplomatik temsilcisi Stovall'ın ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Temmuz 1917 tarihli telgraf.

İkincil Kaynaklar:

- AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo- Ekonomik Etkileri*, Eren Yayıncılık İstanbul, 1996.
- AL, Hüseyin, "Tanzimat Dönemi'nde Ufaklık Para Sorunu (1839-1879),*Ekonomi Bilimleri Dergisi*, C.3, No.1, 2011, s. 69-78.
- BABAN, Şükrü, "Tanzimat ve Para", *Tanzimat-I*, Komisyon, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1999, s. 233-264.
- BARIKAN, Aziz, "Para, Banknot, Kâğıt Para", *Ankara Barosu Hukuk Dergisi*, C. 5, Sayı. 49, Mayıs 1948, s. 1-10.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler", *Belgeler*, C. IV, Sayı. 7-8, 1967 den ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 49-77.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III/4, T.T.K. Basımevi, Ankara 1967.
- CAVİD BEY, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, C.1, Haz. Hasan Babacan- Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- CEZAR, Yavuz, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan- Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 179-207.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- ÇİFTÇİ, Murat - SEYMEN, Recep, "Osmanlı Kaimeleri'nin Halktan Kabul Görmemesinin Nedenleri(Hayek-Gellner-Keyder Üçlemesiyle Bütünsel Sentez),*Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.9, Sayı.1, 2012,s. 956-964.
- ELDEM, Edhem, *135 Yıllık Bir Hazine- Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Edt. Serhan Ada, Osmanlı Bankası A.Ş., İstanbul 1997.
- ELDEM, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- EROL, Mine, *Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.

- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.
- GONNARD, R. “Kağıt Para”, çev.R-Ş. Suvla, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.4, Sayı. 16, 1938, s. 728-760.
- GÜRAN, Tevfik “Osmanlı Kamu Maliyesi, 1839-1918”,*Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Haz. Mehmet Genç- Erol Özvar, C.1, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, ss.65-93.
- HALİL EDHEM, *Meskûkât-ı Osmaniye*, Enderun Yayınları, İstanbul 1989.
- HASAN FERİD, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi-Meskûkât*, C.1, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008, s. 23-28.
- HASAN FERİD, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi, Evrak-ı Nakdiye*, C. 2, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008.
- HASAN FERİD, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi-Bankacılık*, C.3, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, İstanbul 2008.
- KAZGAN, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1999.
- KAZGAN, Haydar, *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, C.I, Roma Yayınları, Ankara 2005.
- KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, Türk Ekonomi Bankası Yayını, İstanbul 1991.
- KÖKLÜ, Aziz, “Ufak Paralar ve Ufak Para Kanunlarımız”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.2, Sayı.1, 1947, s. 135-146.
- MARUFOĞLU, Sinan, “Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Para ve Finansman Sorunları (Musul, Bağdat ve Basra Eyaletleri Örneği)”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi-2*, (7-8 Eylül 2007), Haz. Deniz Özbay- Fahri Solak vd., Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010, s. 147-160.
- Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları İstanbul 1990.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Mangır”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- PAMUK, Şevket, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Para,1326-1914”,*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Edt. Halil İnalcık, Donald Quataert, C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 1055-1093.
- PAMUK, Şevket, “Osmanlı Devleti'nin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi, 1600-1850”,*Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Seçme Eserleri-I,Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 133-146.

- PAMUK, Şevket , “En Büyük Tağşış, 1808-1844”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Seçme Eserleri-I, Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 123-131.
- PERE, Nuri, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, Yapı Kredi Bankasının Osmanlı Madenî Paraları Koleksiyonu, İstanbul 1968.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 1-38.
- SÜLEYMAN SUDİ, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmanîyye ve Ecnebiyye*, Yayıma Haz. İbrahim Artuk- Cevriye Artuk, Enderun Yayınları, İstanbul 1982.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.
- TEZÇAKIN, Mehmet S., “Osmanlı Kâğıt Paraları”, *Anadolu’da Paranın Tarihi*, Editör: Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara 2011, s. 223-247.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara 1981, s. 205-238.
- TAKVİM-İ VAKAYİ, No:2780, 18 Kanun-ı Sani 1332.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Devleti’nde Para ve Bankacılık” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 760-774.
- VELAY, A.DU, *Türkiye Maliye Tarihi (İkinci Mahmut’tan 1902 tarihine kadar)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.